

Stéphane Courtois

KODĖL?

Mėlynos Revoliucijos akys
švyti neišvengiamu žiaurumu.

*Louis Aragon
Raudonasis frontas*

Atskleidus visuotinį apakimą, politines aistras, sąmoningą norą pamiršti, šioje knygoje bandoma dar nupiešti bendrą komunistinio pasaulio nusikalstamų veiksmų vaizdą, pradedant pavienėmis žmogžudystėmis ir baigiant masinėmis žudynėmis. Bendrame apmąstymų apie XX amžiaus komunistinį fenomeną kontekste iš tikrųjų kalbama tik apie vieną sandūros etapą - sistemos centro suirimą Maskvoje 1991 m. ir tuomet atsivėrusią gausią dokumentaciją, kuri iki šiolei buvo tvirtai laikoma po antspaudu. Tačiau ir labiausiai pagrįstų, dokumentais motyvuotų faktų atskleidimas negali tenkinti nei mūsų proto smalsumo, nei mūsų sąžinės. Todėl išlieka pagrindinis klausimas: kodėl? Kodėl šiuolaikinis, 1917 m. pasirodęs komunizmas beveik tuojau pat peraugo į kruviną diktatūrą, vėliau - į nusikalstamą režimą? Argi pasiekti jo tikslus buvo galima tik pačiu baisiausiu smurtu? Kaip paaiškinti tą faktą, kad komunistų valdžia į nusikaltimą žiūrėjo ir jį taikė kaip paprasčiausią, normaliausią, įprastą priemonę, ir tai truko dešimtmečius?

Sovietų Rusija buvo pirmoji komunistinio režimo šalis. Ji buvo pasaulinės komunistinės sistemos, kuri palengva kerojo, o po 1945-ųjų nepaprastai išsiplėtė, širdis, variklis. Lenininė ir stalininė SSRS buvo šiuolaikinio komunizmo pagrindas. Jau pats faktas, kad tas pagrindas taip staiga įgavo kriminalinį pobūdį, yra juo labiau stebinantis, nes jis prieštaravo socialistinio judėjimo evoliucijai.

Per visą XIX amžių samprotavimuose apie revoliucinį smurtą vyravo perimta Prancūzų revoliucijos patirtis. Ji 1793-1794 m. taikė tris svarbiausias nuolatinio smurto formas. Pati žiauriausia pasireiškė „rugsėjo žudynėse“, kai Paryžiuje sukilėliai nužudė tūkstantį žmonių be jokio palaikymo iš viršaus, be jokio partijų skatinimo. Labiausiai išplitusi smurto forma - priežiūros (įskundimo) komitetai ir giljotina, pasiuntusi myriop 2625 žmones Paryžiuje ir 16 600 visoje Prancūzijoje - rėmėsi Revoliucinio tribunolo institucija. Ilgą laiką buvo slepiamas Respublikos „pragariškųjų kolonų“, kurios buvo įpareigosos sutriuškinti Vandėją ir kurios išžudė dešimtis tūkstančių beginklių gyventojų, vykdomas teroras. Tačiau šie teroro mėnesiai tėra tik vienas kruvinas epizodas, įėjęs į daug ilgesnę trajektoriją, kurią simbolizavo demokratinės respublikos, turinčios savo konstituciją, savo išrinktą asamblėją ir savo politinius debatus, sukūrimas. O vos tiktai Konventas atgavo šiek tiek drąsos, Robespierre'as buvo nuverstas ir teroras liovėsi.

Vis dėlto François Furet parodo, kaip gimsta tam tikra revoliucijos, neatsiejamos nuo kraštutinių priemonių, idėja: „Teroras yra baimės valdžia, kurią Robespierre'as teoriškai apibūdina dorybės valdžia. Atsiradęs tam, kad išnaikintų aristokratiją, teroras galiausiai virsta priemone blogųjų skaičiui mažinti ir kovoti su nusikaltimu. Nuo šiolei jis egzistuoja kartu su Revoliucija, jis nuo jos neatsiejamas, nes ji vienintelė gali kada nors sukurti piliečių Respubliką. [...] Jei kol kas piliečių Respublika dar nesukurta, tai todėl, kad žmonės, kuriuos sugadino praeities istorija, yra blogi; tik Revoliucija, ši visiškai nauja, negirdėta istorija, pasitelkusi terorą sukurs naują žmogų“¹.

Tam tikrais atžvilgiais Prancūzų revoliucijos terorą galima įžvelgti bolševikų veiksmuose: tai manipuliavimas socialine įtampa (kaip jacobinų frakcijos), paaštrėjęs ideologinis ir politinis fanatizmas, žudiškiškas karas su sukilusia valstietijos dalimi. Nenuginčijama, kad Ro-

¹ François Furet, *Terreur*, žr. F. Furet, Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris, Flammarion, 1988.

bespierre'as padėjo pirmąjį akmenį kelyje, kuris vėliau Lenina atvedė prie teroro. Argi Robespierre'as balsuojant dėl Prerialio įstatymų nepareišė Konventui: „Tam, kad Tėvynės priešai būtų nubausti, pakanka nustatyti jų asmenybę. Ir kalbama ne apie jų nubaudimą, o apie visišką jų sunaikinimą“².

Neatrodo, kad ši teroro patirtis būtų kada nors įkvėpusi pagrindinius XIX amžiaus mąstytojus revoliucionierius. Pats Marxas tam skyrė mažai dėmesio; žinoma, jis pabrėžė ir gynė „smurto vaidmenį istorijoje“, bet čia įžiūrėjo labai bendrą pasiūlymą, kuris nesiekė sistemingo atkaklios prievartos panaudojimo prieš žmones, netgi jei ta prievarta ir nebuvo apsaugota nuo dviprasmybės, kuria, kaip socialinių konfliktų išsprendimo būdu, pasinaudojo terorizmo šalininkai. Remdamasis pražūtingos darbininkų judėjimui Paryžiaus komunos ir po jos įsišėlusių labai žiaurių represijų patirtimi - mažiausiai 20 tūkstančių mirčių, - Marxas griežtai kritikavo tokio tipo veiklą. Ginčui įsiliepsnojus net pačiame I-ajame Internacionale tarp Marxo ir anarchisto ruso Michailo Bakunino, regis, Bakuniną aiškiai bus nurungęs Marxas. 1914 m. karo išvakarėse darbininkų ir socialistų judėjime vidinis ginčas dėl teroristinės prievartos atrodė beveik užbaigtas.

Lygia greta sparti parlamentinės demokratijos raida Europoje ir JAV buvo naujas ir fundamentalus duomuo. Parlamentinė praktika įrodė, kad socialistai galėjo turėti politinį svorį. Per 1910 metų rinkimus SFIO (Darbininkų Internacionalo prancūzų sekcija. - *Vert. past.*) gauna 74 deputatų vietas; prie jų prisideda 30 nepriklausomų socialistų, kurių vadas Millerand'as nuo 1899 m. įėjo į „buržuazinės“ vyriausybės sudėtį. Jean Jaurès buvo žmogus, gebantis sujungti seną revoliucinį tuščiažodžiavimą su reformistine bei demokratine veikla kasdieniame gyvenime. Vokiečių socialistai buvo geriausiai organizuoti ir patys stipriausi Europoje; 1914 m. išvakarėse jų narių skaičius siekė milijoną, jie turėjo 110 deputatų, 220 atstovų provincijų landtaguose, 12 000 municipaliteto patarėjų, 89 dienraščius.

² Jacques Baynac, *La Terreur sous Lenine*, Paris, Le Sagittaire, 1975, p. 75.

Anglijoje darbininkų judėjimas taip pat buvo išaugęs ir gerai organizuotas, jį stipriai rėmė galingos profesinės sąjungos. O skandinavų socialdemokratija buvo labai aktyvi, gerokai reformistinė ir aiškiai parlamentinės pakraipos. Socialistai galėjo tikėtis, kad ateis tokia diena, ir ji nebe taip toli, kai jie gaus absoliučią parlamentinę daugumą, kuri jiems leis pradėti taikiu būdu esmines socialines reformas.

Tokią raidos kryptį teoriškai patvirtino Eduardas Bernsteinas, vienas iš pagrindinių XIX amžiaus pabaigos marksizmo teoretikų, Marxo testamento vykdytojas (kartu su Karlu Kautskiu). Laikydamasis tos nuomonės, kad kapitalizmas visiškai nerodo Marxo paskelbtų žlugimo požymių, jis kalbėjo apie palaipsnį ir taikų perėjimą į socializmą, kuris remtųsi darbininkų klasės išugdyta demokratija ir laisve. 1872 m. Marxas buvo išsakęs viltį, kad revoliucija galėtų įgauti taikias formas JAV, Anglijoje ir Olandijoje. Šią kryptį pagilino jo draugas ir mokinys Friedrichas Engelsas Marxo straipsnių rinkinio *Klasių kova Prancūzijoje*, paskelbto 1895 m., antrojo leidimo įžangoje.

Demokratijos požiūriu socialistų laikysena taip pat buvo dviprasmiška. Dreyfuso bylos metu Prancūzijoje, amžiaus posūkyje, kai Jaurès veikė Dreyfuso naudai, jie laikėsi prieštaringų pozicijų: Jules Guesde, pagrindinė prancūzų marksizmo figūra, su panieka pareiškė, kad nėra ko proletariatui kištis į buržuazijos pasaulio vidinį kivirčą. Europos kairiosios partijos nebuvo vienytytės, o kai kurios jų srovės - anarchistai, sindikalistai, blankistai - buvo nusistatę prieš parlamentarizmą. Vis dėlto 1914 m. karo išvakarėse II Internacionalas, oficialiai paklusnus marksizmui, orientavosi į taikius sprendimus pasikliaujant masių mobilizavimu ir visuotiniu balsavimu.

Amžiaus pradžioje Internacionale išsiskyrė ekstremistinis sparnas, kuriam priklausė pati griežčiausia rusų socialistų frakcija, bolševikai, vadovaujami Lenino. Jei jie save ir priskyre marksizmo europietiškajai tradicijai, tai dar nereiškę, kad jie nebuvo giliai įleidę šaknų ir į rusų revoliucinio judėjimo podirvį. Per visą XIX amžių jis buvo tapatinamas su nedidele partija, kuri į pirmą vietą iškėlė prievartą

kaip politinės kovos priemonę. Pirmasis tą radikaliai išreiškė garsusis Sergejus Nečijajevas, tas pats, kuris Dostojevskį įkvėpė sukurti revoliucionieriaus Piotro Verchovenskio portretą garsiajame romane *Demonai*. 1869 m. Nečijajevas parašo *Revoliucionieriaus katekizmą*, kuriame duoda savo paties apibrėžimą: „Revoliucionierius - iš anksto prarastas žmogus. Jis neturi asmeninių interesų, privačių reikalų, jausmų, meilės saitų, nuosavybės, jis neturi net vardo. Viską jame absorbuoja vienintelė mintis, interesas be išlygų, aistra - revoliucija. Savo sielos gilumoje jis ne tik žodžiais, bet ir veiksmais nutraukė visus saitus su viešąja tvarka, su visu civilizuotu pasauliu, visais įstatymais, papročiais, socialinėmis konvencijomis ir šio pasaulio moralės normomis. Revoliucionierius yra negailestingas šio pasaulio priešas ir gyvena jame vien tam, kad garantuotai jį sugriautų“³.

Vėliau Nečijajevas sukonkretino savo tikslus: „Revoliucionierius įsitvirtina politiniame ir socialiniame pasaulyje, vadinamame apsišvietusiu, ir jame gyvena vien tiktai tikėjimu, kad jis bus kuo greičiau ir iš pamatų sugriautas. Jis ne revoliucionierius, jei ko nors pasigaili šiame pasaulyje“⁴. O netrukus jis numato ir veiklą: „Visa ši visuomenė turi būti suskirstyta į keletą kategorijų. Pirmąją sudarytų pasmerktieji mirti nedelsiant. [...] Į antrąją turėtų pakliūti tie, kuriems laikinai leidžiama gyventi vien tam, kad jų siaubingi poelgiai pastūmėtų liaudį į neišvengiamą sukilimą“.

Nečijajevas turėjo konkurentų. 1887 m. kovo 1 d. įvyko pasikėsinimas prieš carą Aleksandrą III. Jis nepasiekė savo tikslo, bet jo organizatoriai buvo areštuoti, tarp jų ir Aleksandras Iljičius Uljanovas, Lenino vyresnysis brolis; šis buvo pakartas kartu su savo bendrininkais. Lenino neapykantos tai santvarkai šaknys buvo labai gilios, ir, beje, imperatoriškosios Romanovų šeimos žudynės 1918 m. sumanė ir organizavo Leninas pats asmeniškai, be Politinio biuro narių žinios.

³ Michael Confino, *Violence dans la violence. Le débat Bakounine-Netchaïev*, Paris, Maspéro, 1973.

⁴ *Idem*, p. 102.

Martino Malia nuomone, šis inteligentijos frakcijos įvykdytas smurto aktas, „primenantis sugrįžimą į Prancūzų revoliucijos laikus, rodė, kad į pasaulinę areną ateina terorizmas kaip sisteminga politinė taktika (kuri labai skiriasi nuo pavienio pasikėsینimo). Šitaip iš apačios (masių) einanti narodnikinė sukilimo strategija kartu su iš viršaus (masėms vadovaujančio elito) einančiu teroru, kuris Rusijoje baigėsi politinio smurto įteisینimu, prasilenkė su pirmųjų Vakarų Europos revoliucinių, nuo 1789 iki 1871 m., judėjimų įteisینimu“⁵.

Šį išskirtinį politinį smurtą buvo subrandinusi prievarta, kuri amžių amžiais kerojo Rusijos gyvenime. Kaip pabrėžia savo knygoje apie „rusų nelaimę“ Hélène Carrère d'Encausse: „Ši šalis su savo baisia, neturinčia sau lygios nelaime iškyla kaip mįslė tiems, kurie tiria jos likimą. Stengiantis išsiaiškinti šios amžiaus nelaimės gilumines priežastis, mums ir kilo mintis, kad (deja) yra specifinis ryšys tarp valdžios užkariavimo ar išsaugojimo ir pasinaudojimo politine žmogžudyste, paviene ar masine, realia ar simboline. [...] Ši sena pražūtinga tradicija, be jokios abejonės, suformavo kolektyvinę sąmonę, kurioje taikaus politinio pasaulio siekimas teuzima mažai vietos“⁶.

Caras Ivanas IV, vadinamas Žiauriuoju, neturi nė trylikos metų, kai 1543 m. atiduoda šunims sudraskyti kunigaikštį Šuiskj, savo ministrą pirmininką. 1560 m. žmonos mirtis jam įžiebė keršto įniršį; kiekvienas žmogus jam atrodo išdavikas, savo aplinkinių rate jis išnaikina visus realių ir įsivaizduojamų priešų artimuosius. Jis įkuria *opričniną* - lyg ir asmens sargybinių tarnybą, kuri turi visokeriopą galią ir sėja pavienį bei kolektyvinį terorą. 1572 m. jis likviduoja opričninos narius, prieš tai nužudydamas savo sūnų, įpėdinį. Tai jo viešpatavimo metais buvo įvesta baudžiava. Nė kiek ne švelnesnis buvo ir Petras I, tiek su

⁵ Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, Paris, Le Seuil, 1995, p. 92.

⁶ Hélène Carrère d'Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur de meurtre politique*, Paris, Fayard, 1988, p. 17.

atvirais Rusijos priešais, tiek su aukštuomene, tiek su liaudimi; jis irgi savo paties rankomis nužudė sūnų, savo įpėdinį.

Nuo Ivano iki Petro laikų Rusija gerai pažino specifinį mechanizmą, jungiantį akivaizdų absoliučios valdžios siekimą su vis smarkesniu tautos elito pavergimu diktatoriškai ir teroristinei valstybei. Kaip rašo *Viskas praeina* Vasilijus Grosmanas apie baudžios panaikinimą 1861 m.: „Šis įvykis, kaip parodė tolesnis amžius, buvo revoliucingesnis nei pati Didžiosios Spalio revoliucijos pergalė. Šis įvykis išjudino tūkstantmetinius Rusijos pamatus, kurių nebuvo palietęs nei Petras, nei Leninas: progreso pasidavimą vergovei“⁷. Ir kaip visada ta vergovė amžiams bėgant galėjo išsilaikyti tik nepaliaujama žiauria prievarta.

Ryšį tarp carinės ir bolševikinės prievartos iškart pastebėjo Tomášas Masarykas, aukštos kultūros politinis veikėjas, Čekoslovakijos Respublikos 1918 m. įkūrėjas, gerai pažinojęs revoliucinę Rusiją, 1917 ir 1919 m. ten gyvenęs. 1924 m. jis rašė: „Rusai, tiek bolševikai, tiek ir visi kiti, yra carizmo vaikai, tai jis per amžių amžius juos auklėjo ir mokė. Rusai galėjo nuversti carą, bet nepajėgė panaikinti carizmo. Jie ir toliau tebevilki carinę uniformą, nors ir išvirkščiaja puse. [...] Bolševikai nebuvo pasirengę daryti teigiamą, administracinę revoliuciją, o tik - neigiamą, t. y. dėl doktriniško fanatizmo, proto siaurumo ir kultūros stokos jie griovė, daug ir be jokio reikalo. Ypač aš jiems darau šį priekaištą todėl, kad jie, mėgdžiodami carus, išsiugdė tikrą pasitenkinimą žudyti“⁸.

Ši smurto kultūra nebuvo būdinga vien tik valdžios sluoksniams. Kai valstiečių masės sukilo, kilmingųjų žudynės ir laukinis teroras taip pat tapo įprastu dalyku. Du tokie sukilimai giliai įsirėžė Rusijos atmintyje - Stenkos Razino (1667-1670) ir ypač Pugačiovo (1773-1775), kuris, ėmęs vadovauti didžiulei žakerijai, sudrebino Jekaterinos Didžiosios sostą ir paliko ilgą, nusidriekusį per visą Volgos

⁷ Vassili Grossman, *Tout pousse*, Paris, Julliard/L'Âge d'Homme, 1984, p. 205.

⁸ Tomas G. Masaryk, *La Résurrection d'un État. Souvenirs et reflexions 1914-1918*, Paris, Plon, 1930, p. 197.

slėnį, kraujo pėdsaką, kol buvo sučiuptas ir žiauriai nukankintas - jis buvo ketvirčiuotas, sukaptotas į gabalus ir išmestas suėsti šunims.

Jei tikėsime Maksimu Gorkiu, rašytoju, pavaizdavusiu ikirevoliucinės (iki 1917 m.) Rusijos skurdą, - ši prievarta plaukia iš pačios visuomenės. 1922 m., tada, kai nepritaria bolševikų metodams, jis parašo tokius simptomiškus žodžius:

„Žiaurumas - štai kas mane stebino, kėlė didžiausią nerimą per visą gyvenimą. Kame, kur slypi žmogaus žiaurumo šaknys? Aš apie tai ilgai mąščiau ir nieko čia nesupratau, ir ligi šiol nesuprantu. [...] Dabar, kai pasibaigė baisus beprotiškas Europos karas ir kruvini revoliucijos įvykiai, [...] turiu pasakyti, kad rusų žiaurumas, regis, nėra kiek nepasikeitė, tarytum jo formos nesikeistų. Vienas XVII amžiaus pradžios metraštininkas pasakoja, kad jo laikais būdavo taip kankinama: „Įpildavo į burną parako ir jį padegdavo; kitiems - paraką įkišdavo pro užpakalį. Moterims pradurdavo krūtis, per jas perverdavo virves ir užtų virvių jas pakardavo“. 1918 ir 1919 m. panašiai elgdavosi prie Dono ir Urale: žmogui pro užpakalį įkišdavo dinamito užtaisą ir jį susprogdindavo. Manau, kaip anglams, tik jiems vieniems, būdingas humoro jausmas, taip rusų tautai, tik jai vienai, būdingas savotiškas žiaurumo jausmas, šaltakraujiškas žiaurumas, kuris tarsi trokšta įsitikinti, kur baigiasi pasipriešinimo kančioms ribos ir kiek gali išverti žmogaus gyvybę. Rusų žiaurume jaučiamas velniškas rafinuotumas, jame slypi kažkas subtilu, manieringa. Tai, ko nesugebėtume nusakyti žodžiais „psichozė“ ar „sadizmas“, žodžiais, kurie iš esmės nieko nepaaiškina. [...] Jei tie žiaurūs poelgiai tebūtų tik individų iškrypusios psichologijos išraiška, apie tai būtų galima išvis nekalbėti: tai būtų psichiatro, o ne moralisto sritis. Bet čia kalbu tik apie kolektyvines pramogas, kurias suteikia kančia. [...] Kurie žiauresni: baltagvardiečiai ar raudonieji? Greičiausiai visi vienodai žiaurūs, nes ir vieni, ir kiti yra rusai. Pagaliau į klausimą, kas žiauresnis, labai aiškiai atsako istorija: pats aktyviausias yra pats žiauriausias“⁹.

⁹ Maxime Gorki, *Le Paysan russe*, Le Sagittaire, 1924, p. 126-127.

Tačiau nuo XIX amžiaus vidurio Rusija, rodos, ėmė laikytis saikingesnio, labiau „vakarietiško“, labiau „demokratinio“, kurso. 1861 m. caras Aleksandras II panaikino baudžiąvą ir išlaisvino valstiečius; jis įkūrė *zemstvas*, vietinius valdžios organus. 1864 m. didelėje dalyje kaimų (kuriuose telkėsi 85% visų šalies gyventojų) išgyvendintas neraštingumas. Visuomenę, rodės, pagavo „švietėjiška“ srovė ir ėmė nešti visokio smurto mažinimo linkme. Ir net 1905 m. revoliucijos pergalė paspartino visuomenės demokratinį procesą. Paradoksalu, bet kaip tik tada, kai reforma, rodės, galėjo išstumti prievartą, obskurantizmą ir archaizmą, viską sumaišė karas ir 1914 m. rugpjūčio 1 d. pats nuožmiausias masinis smurtas staiga prasiveržė Europos arenoje.

Martinus Malia rašė: „Eschilo *Orestėja* įrodo, kad nusikaltimas gimdo nusikaltimą, smurtas - smurtą tol, kol už tas visas kančias bus išpirktas pirmasis tos grandininės reakcijos nusikaltimas, pirmykštė žmogaus nuodėmė. Panašiai 1914 m. rugpjūtį išlietas kraujas tarsi savotiškas Atridų prakeiksmas Europos namuose sukėlė tą tarptautinės ir socialinės prievartos grandininę reakciją, kuri tvėrė visą amžių: Pirmojo pasaulinio karo smurtas ir skerdynės buvo nepalyginamai didesnės nei nauda, kurios galėjo tikėtis viena ar kita stovykla. Tai karas pagimdė Rusijos revoliuciją ir leido bolševikams užgrobti valdžią“¹⁰. Leninas nepaneigtų šios analizės, juk jis jau 1914-aisiais ragino paversti „imperialistinį karą pilietiniu karu“ ir pranašavo, kad iš kapitalistinio karo jis išaugs į socialistinę revoliuciją.

Šios nepaliaujamos beprasmiškos žudynės, nusinešusios aštuonių su puse milijono karių gyvybes, buvo nuožmios ir truko ketverius metus. Tai atitiko naujo tipo karą, kurį vokiečių generolas Ludendorffas pavadino „totaliniu karu“, įtraukusiu į mirties sūkurį ir kariškius, ir civilius. Ir vis dėlto, nors šis smurtas ir pasiekė dar niekad pasaulyje neregėtą mastą, jį ribojo tam tikros tarptautinės normos ir įstatymai.

¹⁰ Martin Malia, op. cit., p. 13.

Tačiau kasdienių skerdynių praktika, dažnai sunkinančiomis aplinkybėmis - naudojant nuodingas dujas, pagaliau tūkstančiams žmonių žūvant nuo artilerijos sviedinių ir nesibaigiant sužeistųjų agonijai žemėje, tarp priešišκών pusių pozicijų, - silpnino psichologinį žmonių priešinimąsi mirčiai, ir savo, ir savo artimo. Galėjo žmogus pasidaryti nejautrus, jei ne atbukti. Prie šios temos 1920 m. grįžo Karlas Kautskis, pagrindinis vokiečių socializmo teoretikas ir lyderis: „Tai karą reikia kaltinti dėl šios transformacijos iš žmoniškų polinkių į žvėriškus. [...] Per ketverius metus Pasaulinis karas įtraukė beveik visus sveikus vyriškos lyties atstovus, žvėriški militarizmo polinkiai pasiekė gyvuliškumo ir nejautrumo viršūnę, ir nuo tada proletariatas pats negalėjo išvengti jų įtakos. Užsikrėtęs baisiausiu žiaurumu, jis iš karo grįžo sužvėrėjęs visais atžvilgiais. Tie, kurie sugrįžo, - taikos metais, - savo reikalavimus ir interesus sugebėjo apginti prieš savo bendrapiliečius tik kruvinais veiksmais ir smurtu. Visa tai sudarė priežastis kilti pilietiniam karui“¹¹.

Paradoksalu, bet nė vienas iš bolševikų vadų nedalyvavo kare, ar dėl to, kad buvo tremtyje užsienyje - Leninas, Trockis, Zinovjevas, ar kad Sibiro gilumoje - Stalinas, Kamenevas. Dauguma šių kabine- -tinių vyrų ar mitinginių oratorių neturėjo jokios karo patirties, niekada nebuvo dalyvavę tikrame mūšyje, kur akys regi mirtį. Prieš paimdami valdžią jie kariavo žodžiais, ideologija ir politika, jie turėjo abstrakčią mirties, žudynių, žmonijos katastrofos viziją.

Neturėjimas asmeninės karo baisių patirties galėjo atsiliepti žiaurumui. Bolševikai labai plačiai skleidė klasių kovos teoriją, kuri visiškai ignoravo nacionalinę, netgi nacionalistinę, konflikto pusę. Pateisindami a *priori* revoliucinį smurtą, jie primetė atsakomybę už žudynes kapitalizmui: revoliucija, panaikindama kapitalizmo viešpatavimą, padarytų galą šioms skerdynėms, ir nesvarbu, jei tam reikėtų sunaikinti „saujelę“ atsakingų kapitalistų. Makabriška spekuliacija, besiremianti visiškai klaidinga hipoteze, kad blogį reikia

¹¹ Karl Kautsky, *Communisme et terrorisme*, Paris, éd. Jacques Povolozki, 1920, p. 164.

sunaikinti blogiu. Bet trečiajame dešimtmetyje pasireiškiantis tam tikras pacifizmas dažnai pasitarnaudavo komunizmo propagandai.

Beje, kaip pabrėžia François Furet knygoje *Le Passé d'une illusion* („Vienos iliuzijos praeitis“), „karas - tai masė užverbuotų civilių, kurie iš pilietinės autonomijos perėjo neribotam laikui - kokiam, jie ir patys nežino - į karinę priklausomybę ir pakliuvo į geležinį pragarą, kuriame kalba sukasi ne apie tai, kaip numatyti, išdrįsti ar nugalėti, bet apie tai, kaip „išsilaikyti“. Dar niekada karo tarnyba nebuvo taip praradusi savo kilnumo kaip dabar, šių ką tik iš pilietinio moralaus pasaulio išplėštų milijonų žmonių akyse. [...] Karas yra pati svetimiausia piliečiui politinė būseną. [...] Tai, dėl ko karas atrodo reikalingas, priklauso aistrų sričiai, neturi nieko bendra su sąžinei paklūstančiais interesais, o dar mažiau - su protu, kuris priekaištuoja. [...] Armiją kare palaiko socialinė tvarka, kur individas nebeegzistuoja ir kur jau net pats nežmoniškumas paaiškina tą inercinę jėgą, kurios veik nebeįmanoma sustabdyti“¹². Karas vėl įteisino prievartą ir panieką individui, kartu jis silpnino ką tik užsimezgusią demokratinę kultūrą ir atgaivino vergovę.

Su XX amžiumi Rusijos ekonomika buvo įėjusi į spartaus vystymosi fazę ir visuomenė diena po dienos ugdė savo savarankiškumą. Staiga karas, nepaprastai suvaržęs tiek žmones, tiek gamybą, tiek infrastruktūrą, išryškino ribotumus politinės santvarkos, kurios vadovui trūko energijos ir įžvalgumo numatyti į priekį, kas būtų galėję išgelbėti padėtį. 1917 m. Vasario revoliucija buvo atsakas į katastrofišką padėtį: ji pasuko „klasikinę“ vaga: įvyksta „buržuazinė“ demokratinė revoliucija ir Steigiamojo susirinkimo rinkimai, prie kurių dar prisidės socialinė, darbininkų ir valstiečių revoliucija. 1917 m. lapkričio 7 d., įvykus bolševikiniam perversmui, viskas persivertė aukštyn kojomis ir revoliucija įžengė į plintančios prievartos erą. Belieka paklausti: kodėl Europoje tik vienintelė Rusija patyrė tokį kataklizmą?

¹² François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XV siècle*, Paris, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 64-65.

Žinoma, pasaulinis karas ir tradicinė rusų prievarta leidžia geriau suvokti foną, kuriame bolševikai atėjo į valdžią, tačiau nepaaiškina nepaprastai žiauraus kelio, kuriuo jie iškart pasuko ir kuris ypač nesiderina su 1917-ųjų vasarį pradėta revoliucija, buvusia labai taikaus ir demokratinio pobūdžio. Žmogus, primetęs šią prievartą, kaip ir valdžios paėmimą savo partijai, buvo Leninas.

Leninas įvedė diktatūrą, kuri netrukus pasidarė teroristinė ir kruvina. Dabar revoliucinis smurtas jau reikėsi ne kaip audringa reakcija, impulsas gintis nuo caro armijos, kuri per kelis mėnesius buvo sunaikinta, bet kaip aktyvi prievarta, atgaivinusi senąją rusų nuožumo, žiaurumo kultūrą, ir kurstė socialinės revoliucijos paslėptą prievartą. Kadangi Raudonasis teroras „oficialiai“ prasidėjo tik 1918 m. rugsėjo 2 d. kaip „teroras prieš terorą“, nuo 1917 m. lapkričio Leninas ryžtingai organizavo terorą, ir jokia opozicija iš kitų partijų ir įvairių visuomenės sluoksnių atvirai nesikišo. 1918 m. sausio 4 d. jis paleido - pirmą kartą Rusijos istorijoje - visuotiniu balsavimu išrinktą Steigiamąjį susirinkimą ir liepė šaudyti į protestuojančius gatvėje Steigiamojo susirinkimo šalininkus.

Šį pirmąjį terorizmo etapą netrukus griežtai pasmerkė rusų socialistas, menševikų vadovas Jurijus Martovas, kuris 1918 m. rugpjūtį rašė: „Nuo pat pirmųjų savo atėjimo į valdžią dienų, nors ir paskelbė mirties bausmės panaikinimą, bolševikai pradeda žudyti. Žudyti pilietinio karo belaisvius, lygiai kaip daro laukiniai. Žudyti priešus, kurie pasidavė po mūsų į nelaisvę, patikėję pažadu, kad liks gyvi. [...] Kadangi bolševikai surengė arba toleravo šitokias skerdynes, valdžia pati ėmėsi priešų likvidavimo. [...] Išžudę be nuosprendžio dešimtis tūkstančių žmonių, bolševikai iš esmės perėjo prie egzekucijų formos. Šitaip jie suformavo naują aukščiausiąjį revoliucinį tribunolą sovietų valdžios priešams teisti“¹³.

Martovas nujautė nelaimę: „Žvėris palaižė šilto žmogaus kraują. Žmonių žudymo mašina pradėjo veikti. Ponai Medvedevas, Bru-

¹³ Youri Martov, *À bas la peine de mort*, žr. J. Baynac, op. cit., p. 266-267.

no, Petersonas, Karelinas - revoliucinio tribunolo teisėjai - pasirai-
tojo rankoves ir tapo mėsininkais. [...] Bet juk kraujas už kraują.
Nuo spalio bolševikų pradėtas politinis teroras po visą Rusiją pa-
skleidė savo kruvinus garus. Pilietinis karas dar labiau sustiprina
teroro žiaurumą, nusmukdo žmogų iki laukinio ir kraugerio; vis la-
biau ir labiau pamirštami didieji tikro žmoniškumo principai, kurių
visada mokė socializmas". Vėliau Martovas užsipuola Radeką ir
Rakovskį, du socialistus, prisidėjusius prie bolševikų, vieną - Len-
kijos žydą, kitą - Rumunijos bulgarą: „Jūs atvykote pas mus išsiug-
dyti mūsų senoviško, carų išpuoselėto barbariškumo, pasmilkinti se-
nojo rusų altoriaus žmogžudystės smilkalais, pajusti paniekos kito
gyvybei iki tokio, net mūsų laukinėje šalyje negirdėto laipsnio; pa-
galiau - organizuoti panrusiškos biurokratijos darbo. [...] Budelis
vėl tapo centrine rusų gyvenimo figūra!"

Skirtingai nuo Prancūzų revoliucijos teroro, kuris, išskyrus Van-
dėjos sukilimą, palietė tik nežymų gyventojų sluoksni, Lenino laikų
teroras apėmė visas politines formacijas ir visus gyventojų sluoks-
nius: aristokratiją, stambiają buržuaziją, kariškius, policininkus, taip
pat ir kadetus, menševikus, eserų bei visą liaudį, valstiečius ir dar-
bininkus. Ypač nekenčiama inteligentų. 1919 m. rugsėjo 6 d., kai
buvo areštuota keletas dešimčių žymių mokslininkų, Gorkis įtūžęs
rašo Leninui laišką: „Mano supratimu, šalies turtingumas, tautos ga-
lybė matuojama jos intelektualinio potencialo kiekybe ir kokybe.
Revoliucija turi prasmę tik tada, jei sudaro palankias sąlygas tam
potencialui augti ir skleisti. Su mokslo žmonėmis privalu elgtis kuo
pagarbiau ir paslaugiau. O mes, gelbėdami savo kailį, nukertame
tautai galvą, sunaikiname savo smegenis“¹⁴.

Lenino atsakymo brutalumas prilygo Gorkio laiško blaivumui:
„Būtų klaidinga sutapatinti liaudies „intelektualines jėgas“ su bur-
žuazinės inteligentijos „jėgomis“. [...] Darbininkų ir valstiečių inte-
lektualinės jėgos auga ir vystosi kovoje už buržuazijos ir jos klapčiu-

¹⁴ Cit. Arkadi Vaksberg, *Le Mystère Gorki*, Paris, Albin Michel, 1997, p. 111.

ky, nieko nevertų inteligentėlių, kapitalo liokajų, kurie tik dedasi esą nacijos smegenys, nuvertimą. Iš tikrųjų tai ne smegenys, o mėšlas". Šis anekdotas apie intelektualus yra pirmas didžiausios paniekos, kurią Leninas rodė savo tėvynainiams, ir patiems žymiausiems, požymis. Netrukus nuo paniekos laikų jis perėjo į žudymo laikus.

Iš pradžių Lenino tikslas buvo kuo ilgiau išsilaikyti valdžioje. Kai jis jau išsilaikė valdžioje dešimčia savaitių ilgiau, nei truko Paryžiaus komuna, jo norai išaugo, o troškimas išsaugoti valdžią sustiprėjo dešimteriopai. Istorijos tėkmė pradėjo krypti iš kelio, ir bolševikų sumanytoji Rusijos revoliucija įsuko į dar nepažįstamas vėžes.

Kodėl valdžios išsaugojimas buvo toks svarbus dalykas, kad net pateisino visas priemones ir atsisakė pačių elementariausių moralės principų? Todėl, kad tik jis vienintelis leido Leninui įgyvendinti savo „socializmo pastatymo“ idėjas. Atsakymas parodo tikrąjį teroro variklį: lenininę ideologiją ir utopinį norą pritaikyti doktriną, kuri visiškai nesiderina su tikrove.

Čia kyla teisėtas klausimas: kas gi marksistiška buvo leninizme iki 1914-ųjų ir ypač po 1917-ųjų? Žinoma, Leninas savo veikloje rėmėsi keliomis elementariomis marksizmo sąvokomis: klasių kova, istorijos pagimdyta prievarta, proletariatu, kaip istoriją įprasminančia klase. Bet nuo 1902 m. savo garsiajame veikalė *Ką daryti?* jis siūlė naują revoliucinės partijos koncepciją: ta partija turėtų būti sudaryta iš profesionalų, veikiančių pogrindyje, besilaikančių pusiau karinės disciplinos. Jis perėmė ir išplėtojo Nečijajev modelį, ryškiai nutolusį nuo didžiųjų socialistinių vokiečių, anglų ar net prancūzų organizacijų koncepcijos.

1914 m. įvyksta galutinis atsiskyrimas nuo II Internacionalo. Kai beveik visos socialistų partijos, brutaliai susidūrusios su nacionalinio jausmo jėga, vėl prisijungė prie savų atitinkamų vyriausybių, Leninas puolė greitinti politinį procesą: jis išpranašavo „imperialistinio karo peraugimą į pilietinį karą“.

Blaivus mąstymas sakė, jog socialistinis judėjimas dar nėra pakankamai stiprus, kad galėtų atsilaikyti prieš nacionalizmą, ir po kilsiančio karo - o jo išvengti buvo neįmanoma - jis turėtų perskirstyti savo jėgas, kad sutrukdytų bet kokią militaristinę recidyvą. Bet Leniną užvaldžiusi revoliucinė aistra paėmė viršų: jis padarė viešą pareiškimą, pasiūlė lažybas: arba pilietinis karas, ir revoliucinės idėjos nugalė, arba - nieko. Ištisisus dvejus metus Lenino pranašystė, rodė, nesipildė. Paskui staiga nuostabi staigmena: Rusijoje brendo revoliucija. Leninas buvo įsitikinęs, kad čia reikia įžvelgti akivaizdų jo pranašystės pasitvirtinimą. Nečiajeviškas voliuntarizmas jame nugalėjo marksistinį determinizmą.

Prognozavimas apie galimybę užgrobti valdžią buvo visiškai tikslus, bet hipotezė, kad Rusija pasirengusi pasukti socializmo keliu ir iš to turėtų stulbinančių laimėjimų, pasirodė radikaliai klaidinga. Klaidingas padėties įvertinimas ir yra viena iš pagrindinių teroro priežasčių: nesutapimas tarp tikrovės - Rusija troško laisvės - ir Lenino noro užsitikrinti absoliučią valdžią tam, kad galėtų pritaikyti eksperimentinę doktriną.

1920 m. Trockis tiksliai apibūdina šią neišvengiamą grandinę: „Visiškai akivaizdu, kad jei užsibrėžiamas tikslas panaikinti privatinę gamybos priemonių nuosavybę, tai jam pasiekti nėra kito kelio, kaip tik sukoncentruoti visą valstybės valdžią proletariato rankose, pereinamuoju laikotarpiu įvedant išskirtinį režimą. [...] Diktatūra būtina, nes kalbama ne apie dalinius pakeitimus, o apie patį buržuazijos egzistavimą. Čia neįmanomas joks susitarimas, viena tik jėga gali nuspręsti. [...] Tikslas pateisina bet kokias priemones“¹⁵.

Užvaldytas noro pritaikyti doktriną ir būtinai išsaugoti valdžią, Leninas sugalvoja pasaulinės bolševikinės revoliucijos mitą. Po 1917 m. lapkričio jis įtikėjo, kad revoliucijos gaisras nusiaubs į karą įsivėlusias šalis ir pirmiausia - Vokietiją. Bet jokia pasaulinė revoliucija neįvyko, o po 1918 m. lapkričio, vokiečių pralaimėjimo,

¹⁵ Léon Trotski, *Défense du terrorisme*, éd. Nouvelle Revue critique, 1936, p. 44.

susikūrē nauja Europa, nekreipdama dēmesio į tuoju pat užgesintas revoliucines kibirkštis Vengrijoje, Bavarijoje ir net Berlyne.

Žlugus lenininei Europos ir pasaulinės revoliucijos teorijai, - o tai buvo akivaizdu Raudonajai armijai pralaimėjus prie Varšuvos 1920 m., nors lenininės pasaulinės revoliucijos teorijos žlugimas pripažintas tik 1923 m. spalį, kai pralaimėjo sukilimas Vokietijoje, - bolševikai atsidūrė vieni, akis į akį su anarchijos apimta Rusija. Dar niekada teroras nebuvo toks įprastas dalykas, jis leido išsaugoti valdžią, imtis priderinti visuomenę prie teorinio įvaizdžio ir privertė nutilti visus tuos, kurie savo viešomis kalbomis, darbais ar vien savo egzistavimu - socialiniu, ekonominiu, intelektualiniu - kasdien atskleisdamo tos teorijos tuštumą. Utopija valdžioje tapo pražūtinga utopija.

Šis dvigubas nesutapimas - tarp marksistinės teorijos ir lenininės teorijos, vėliau tarp lenininės teorijos ir tikrovės - davė pradžią pirmam esminiam ginčui dėl rusų ir bolševikų revoliucijos reikšmės. 1918 m. rugpjūtį Kautskis paskelbia galutinį nuosprendį: „Jokiu būdu negalima leisti, kad Vakarų Europoje pasikartotų Didžioji prancūzų revoliucija. Jei dabartinė Rusija turi tiek daug panašumų su 1793 metų Prancūzija, tai - įrodymas, kad ji yra visai netoli Prancūzų revoliucijos stadijos. [...] Tai, kas ten vyksta, nėra pirmoji socialistinė revoliucija, o paskutiniai buržuazinė revoliucija“¹⁶.

Tada įvyksta lemiamas įvykis: iš pagrindų pakeičiamas socialistinio judėjimo ideologijos statusas. Jau iki 1917 m. Leninas buvo pareiškęs tvirtą įsitikinimą, kad jis vienintelis turįs tikrąją socialistinę doktriną ir iššifravęs tikrąją „istorijos prasmę“. Rusų revoliucijos išsiliejimas, o ypač valdžios paėmimas Leninui pasirodė kaip „pranašiški ženklai iš dangaus“, kaip neginčijamas, stubbinantis patvirtinimas, kad jo ideologija ir jo analizė nenugalimos¹⁷. Po 1917 m. jo

¹⁶ K. Kautsky, *La Dictature du prolétariat*, UGE 10/18, p. 219 ir 255.

¹⁷ Nikolajus Valentinovas kalba apie Leniną - žr. *Mes recontres avec Lenine*, Paris, Plon, 1964.

politika ir jos teorinis pagrindimas tampa šventu dalyku. Ideologija pavirsta dogma, absoliučia ir universalia tiesa. Šį susakralinimą, turintį labai greitas pasekmes, taikliai pastebės Cornélius Castoriadis: „Jei egzistuoja tikra istorijos teorija, jei daiktų racionalumas yra į juos įdėtas darbas, tai aišku, kad vadovauti visuomenės vystymuisi turi būti patikėta šios teorijos specialistams, šio racionalumo žinovams. Absoliuti partijos valdžia [...] turi filosofinį statusą; jis remiasi materialistine istorijos koncepcija. [...] Jeigu ši koncepcija teisinga, valdžia privalo būti absoliuti, visos demokratijos formos tėra tik nuolaida vadovų žmogiškajai savybei klysti arba pedagoginė priemonė, kurios tinkamas dozes gali nustatyti tik vadovai“¹⁸.

Ideologijos ir politikos sutapatinimas su absoliučia tiesa, - nes ji mokslinė, - ir pagrindžia komunizmo „totalitariškumą“. Tai jis vadovauja vienintelei partijai. Tai jis pateisina terorą. Tai jis verčia valdžią sujungti visus socialinio ir asmeninio gyvenimo aspektus.

Leninas tvirtina, kad jo ideologija teisinga, ir save pasiskelbia labai negausaus proletariato atstovu, su kuriuo jis kaipmat susidoroš šiam sukilus. Šis proletarinio simbolio pasisavinimas buvo viena iš leninizmo apgavysčių ir 1922-aisiais išprovokavo Aleksandrą Šliapnikovą, vieną iš darbininkų kilmės bolševikų vadovų, partijos XI-ajame suvažiavime atkirsti Leninui: „Vladimiras Iličius vakar tvirtino, kad proletariatas kaip klasė marksistinė prasme [Rusijoje] neegzistuoja. Leiskite man jus pasveikinti, kad išreiškiate diktatūrą klasės, kuri neegzistuoja, vardu!“ Šis manipuliavimas proletariato simboliu figūruos visuose komunistiniuose tiek Europos, tiek ir trečiojo pasaulio, pradedant Kinija, baigiant Kuba, režimuose.

Čia slypi viena iš pagrindinių leninizmo ypatybių - manipuliavimas kalba, žodžių išėmimas iš bendro tikrovės, kurią jie manėsi reiškia, konteksto, abstrakti vizija, kurioje visuomenė, žmonės praradę bet kokią nuovoką ir tapę tik savotiško istorinio ir socialinio

¹⁸ Cornélius Castoriadis, *L'Institution imaginaire de la société*, Paris, Le Seuil, 1975.

žaisliuko-konstruktoriaus sraigteliais. Ši abstrakcija, glaudžiai susijusi su ideologine veikla, yra pagrindinė teroro idėja: naikinami ne žmonės, o „buržujai“, „kapitalistai“, „liaudies priešai“, nužudoma ne Nikolajus II ir jo šeima, o „feodalizmo gynėjai“, „tie, kurie čiulpia kraują“, parazitai, utėlės...

Paėmus į savo rankas valstybės valdžią, kuri turi užtikrinti teisėtumą, prestižą ir priemones, ši ideologinė veikla netrukus tapo labai sviri. Idėjos teisingumo vardu bolševikai perėjo nuo simboliškos prie realios prievartos ir sukūrė absoliučią šališką valdžią, ją pavadinę „proletariato diktatūra“; patį terminą jie perėmė iš Marxo, kuris jį buvo pavartojęs visiškai atsitiktinai viename iš savo laiškų. Be kita ko, bolševikai neriasi iš kailio diegdami naują viltį ir stengdamiesi sudaryti įspūdį, kad jie sugrąžina revoliucinei idėjai jos grynumą. Ši viltis netrukus susilaukia atgarsio ir iš tų, kurie dega troškimu atsikeršyti pasibaigus karui, ir iš tų - dažniausiai tų pačių, - kurie svajoja vėl atgaivinti revoliucinį mitą. Netikėtai bolševizmas paplinta visame pasaulyje ir sutinka varžovų visuose žemynuose. Socializmas atsiduria kryžkelėje: arba demokratija, arba diktatūra.

Su savo knygos *Proletariato diktatūra* pasirodymu 1918 m. Kautskis įpučia žarijas, mėgina sutrukdyti bolševikams, jie valdžioje dar tik šeši mėnesiai, ir vos tik keli požymiai leidžia numatyti žudynes, kurias išprovokuos jų politinė sistema. Kautskis nusako pagrindinį tikslą: „Dvių socializmo srovių opozicija [...] pagrįsta dviem iš esmės skirtingais metodais: demokratijos ir diktatūros. Abi srovės nori to paties: proletariato emancipacijos, o su tuo - ir socialistinės humaniškos visuomenės. Bet kiekvienos srovės pasirinktas kelias, žiūrint kitos srovės akimis, atrodo klaidingas ir vedantis į nuskurdinimą. [...] Reikalavimas laisvos diskusijos mus iškart pastato į demokratijos poziciją. O diktatūros tikslas - ne nesutikti su priešinga nuomone, o ją griežtai panaikinti. Taigi abu metodai, demokratijos ir diktatūros, yra nesuderinami, prieštarau-

ja vienas kitam dar prieš prasidedant diskusijai. Vienas reikalauja diskusijos, kitas ją atmeta"¹⁹.

Savo samprotavimuose demokratijai skirdamas pagrindinę vietą, Kautskis svarsto: „Mažumos diktatūrą visada tvirčiausiai remia jai atsidavusi armija. Bet kuo daugiau vietos mažumos diktatūra skiria ginklų jėgai ir kuo labiau ji gniaužia opoziciją griebdamasi durtuvų ir kumščių, užuot ėmusis balsavimo, kurį ji uždraudžia, tuo labiau pilietinis karas tampa priemone socialiniams ir politiniams prieštaravimams spręsti. Kol įsivyrauja pati tikriausia politinė ir socialinė apatija ar visiškas nusivylimas, mažumos diktatūrai nuolat gresia valstybinis perversmas arba nesibaigiantis partizaninis karas. [...] Nuo tada diktatūrai niekaip nepavyksta išvengti pilietinio karo ir kiekvieną akimirką jai gresia pavojus būti jo sunaikintai. Bet socialistinės visuomenės statybai nėra didesnės kliūtys kaip vidaus karas. [...] Pilietiniame kare kiekviena partija kovoja dėl savo egzistencijos; kas pralaimi, to laukia visiškas sunaikinimas. Viso to suvokimas ir parodo, kokie žiaurūs pilietiniai karai“²⁰.

Tokia simptominė analizė įsakmiai šaukėsi atsakymo. Nepaisant triuškinančių jos išpuolių, įtūžęs Leninas vėliau parašė garsųjį straipsnį *Proletariato revoliucija ir išdavikas Kautskis*. Jau pats pavadinimas aiškiai parodė, kur kryps diskusija... arba, kaip buvo pareiškęs Kautskis, jos atsisakoma. Leninas apibūdino savo mąstymo ir veiklos esmę: „Valstybė valdančiosios klasės rankose yra mašina, kurios paskirtis - triuškinti klasinių priešininkų pasipriešinimą. Šiuo atžvilgiu proletariato diktatūra iš esmės niekuo nesiskia nuo bet kokios kitos klasės diktatūros, nes proletariato valstybė yra mašina, skirta sutriuškinti buržuazijai“. Ši labai glausta ir redukuojanti valstybės suvokimą koncepcija jį privedė prie tos diktatūros esmės atskleidimo: „Diktatūra yra valdžia, kuri tiesiogiai remiasi prievarta ir nėra saistoma jokio įstatymo. Revoliucinė pro-

¹⁹ K. Kautsky, *La Dictature...*, op. cit., p. 173-174.

²⁰ Idem, p. 217 ir 219.

letariato diktatūra yra prievartos keliu užkariauta ir palaikoma valdžia, kurią proletariatas taiko buržuazijai, valdžia, kuri nesaistoma jokio įstatymo".

Susidūręs su esminiu demokratijos klausimu, Leninas mikliai nuo jo išsisuka: „Proletarinė demokratija, kurios viena iš formų yra sovietų valdžia, išvystė ir išplėtė demokratiją kaip niekur kitur

pasulyje, būtent didžiulės gyventojų daugumos naudai, išnaudojamųjų ir dirbančiųjų naudai"²¹. Gerai įsidėmėkime šitą pasakymą - „proletarinė demokratija". Išėjus dešimtmečius jis turės stulbinantį pasisekimą ir tarnaus patiems baisiausiems nusikaltimams pridengti.

Kautskio/Lenino kivrčas išryškina pagrindinius, su bolševiki- ne revoliucija atsiskleidusius tikslus: marksizmo - kuris nori laikyti tariamųjų „istorijos dėsningumą", ir aktyvaus subjektyvizmo - kuriam viskas, kas pasitarnauja revoliucinei idėjai, yra gerai. Marxo įžvelgta įtampa tarp *Komunistų partijos manifesto* (1848) mesianizmo ir *Kapitalo* šaltos visuomeninių judėjimų analizės dėl trigubų įvykių - pasaulinio karo, Vasario ir Spalio revoliucijų - perau- go į gilią nepagydomą žaizdą, kuri socialistus ir komunistus padarys garsiausiais XX amžiaus broliais priešais. Kivrčo esmė nuo to nesumenkėjo: demokratija arba diktatūra, humaniškumas arba teroras.

Visiškai atsidavę revoliucinei idėjai, įsukti į įvykių verpetą, abu pagrindiniai šio pirmojo bolševikų revoliucijos etapo veikėjai, Leninas ir Trockis, teoriškai pagrįs savo veiklą. Arba, tiksliau tariant, išvadoms, kurias jiems perša konjunkтура, jie suteikia ideologinę formą. Jie išgalvoja permanentinę revoliuciją: Rusijoje situacija leidžia tiesiogiai pereiti iš buržuazinės (Vasario) į proletarinę (Spalio) revoliuciją. Jie daro ideologinę prielaidą permanentinei revoliucijai pereiti į permanentinį pilietinį karą.

²¹ *Idem*, p. 53.

Čia pasveriamas bet koks galimas karo poveikis revoliucionierių veiklai. Trockis rašo: „Kautskis karą, jo siaubingą įtaką moralei laiko vienu iš kruvinių kovos bruožų. Tai nenuginčijama”²². Tačiau iš to abu vyrai daro visiškai skirtingas išvadas. Vokiečių socialistas, slegiamas militarizmo, vis labiau prijaučia demokratijos ir žmoniškumo apsaugojimo klausimui. O Trockiui „buržuazinės visuomenės raida, iš kurios atsirado šiuolaikinė demokratija, jokių būdu nėra tas palapsnis demokratizacijos procesas, apie kurį svajavo prieš karą pats didžiausias iš socialistinės demokratijos utopistų - Jeanas Jaurès, apie kurį dabar svajoja pats mokyčiausias iš visų pedantų - Karlas Kautskis”²³.

Apibendrinamas savo žodžius, Trockis kalba apie „visame pasaulyje vykstantį negailestingą pilietinį karą”. Jis mano, kad planeta įžengė į epochą, „kai politinė kova greitai transformuojasi į pilietinį karą”, kuriame netrukus susidurs ne daugiau kaip „dvi jėgos: revoliucinis proletariatas, vadovaujamas komunistų, ir kontrrevoliucinė demokratija su generolais ir admirolais priešakyje”. Numatant perspektyvą padarytos dvi klaidos. Viena vertus, istorijos eiga parodė, kad reprezentacinės demokratijos siekimas ir jos įgyvendinimas tapo pasauliniu reiškiniu, net ir 1991 metų SSRS. Kita vertus, tiek Trockiui, tiek Leninui labai būdinga tendencija apibendrinti rusų atvejo, ir to paties interpretuojamo karikatūriškai, svarbą. Bolševikai yra įsitikinę: kadangi pilietinis karas prasidėjo Rusijoje - plačiu mastu dėl jų įtakos, - tai jis išsiplės - ir tai privalu - Europoje, o vėliau ir pasaulyje. Tai šia dvigubai klaidinga interpretacija remiantis ir bus pateisinamas dešimtmečius trukęs komunistinis teroras.

Iš šių prielaidų Trockis daro galutines išvadas: „Galima ir privalu suprasti, jog pilietinio karo laikais mes žudėme baltagvardiečius tam, kad jie neišžudytų darbininkų. Dabar mūsų tikslas yra ne išnaikinti žmones, o juos išsaugoti. [...] Priešą reikia nukenksminti, - kare tai pasiekama tik jo sunaikinimu. Revoliucijoje, kaip ir kare,

²² L. Trotski, *Défense...*, op. cit., p. 83.

²³ Idem, p. 107.

kalbama apie tai, kaip palaužti priešo valią, kaip jį priversti kapitu-
liuoti besąlygiškai priimant nugalėtojo sąlygas. [...] Klausimą, kam
priklausys valdžia šalyje, t. y. ar buržuazija turi gyventi, ar žūti,
spręs ne Konstitucijos straipsniai, o visų smurto priemonių panau-
dojimas"²⁴. Trockis vartoja posakius, kuriais Ludendorffas pagrindė
totalinio karo koncepciją. Bolševikus, kurie manėsi esą dideli no-
vatoriai, iš tikrųjų valdė jų epocha ir įsivyraavęs ultramilitarizmas.

Trockio pastabos vienu tik spaudos laisvės klausimu jau rodo,
kaip giliai įsikverbęs šis karinis mentalitetas: „Karo laikais visos insti-
tucijos, valdžios ir opinijos organai tiesiogiai ar netiesiogiai tampa
vadovaujančiais kariniais organais. Pirmiausia tas pasakytina apie
spaudą. Jokia kariaujanti rimtą karą vyriausybė negali leisti savo teri-
torijoje skleisti publikacijų, kurios atvirai ar neatvirai palaiko priešą.
O ypač pilietinio karo laikotarpiu. Jo savybė, kad dvi kovojančios
stovyklos savo kariuomenių užnugaryje turi einančius išvien su prie-
šu gyventojus. Kare, kur sėkmes ir nesėkmes sankcionuoja mirtis,
prasiskverbę į armijų užnugarį prieš agentai turi būti baudžiami mir-
timi. Nežmoniškas įstatymas, be abejonės, bet dar niekas niekada
karo nelaikė žmoniškumo mokykla, juo labiau pilietinio karo"²⁵.

Į pilietinį karą įsitraukia ne vien tik bolševikai. Jis prasideda Ru-
sijoje 1918 m. pavasarį-vasarą ir truks beveik ketverius metus, sken-
dėdamas abipusiškų žiaurumų beprotybėje: žmonės kalami prie kry-
žiaus, maunami ant baslio, kapojami, deginami gyvi. Bet vien tik
bolševikai išplėtoja pilietinio karo teoriją, prisitaikę ją sau. Reiškiantis
dvigubam - doktrinos ir naujo karo padiktuotų normų - poveikiui,
pilietinis karas jiems tampa permanentine politinės kovos forma. Pi-
lietinis raudonųjų ir baltųjų karas slepia kitą, daug reikšmingesnį,
didesnį karą - raudonųjų karą prieš didelę dalį darbininkų ir valstie-
čių, kurie nuo 1918 m. vasaros pradeda nebepakelti bolševikų prie-
spaudos. Šis karas supriešina ne dvi konfliktuojančias politines gru-

²⁴ *Idem*, p. 57.

²⁵ L. Trotski, *Défense...*, *op. cit.*, p. 78.

puotes, kaip įprasta tradiciškai, o esamą valdžią su didžiąja dalimi visuomenės. Stalino laikais toks karas supriešins partiją/valstybę su visa visuomene. Tai naujas, negirdėtas reiškinys, kuris tik totalitarinės sistemos, kontroliuojančios visą visuomenės veiklą ir besiremiančios masių teroru, sukūrimo dėka dar tam tikrą laiką tvers ir plėsis.

Neseniai atlikti archyvų tyrinėjimai parodo, kad šis „nešvarus“ 1918-1921 m. karas (Nicolas Werth) buvo tikra sovietinio režimo gimdykla, žaizdras, kuriame užsigrūdino revoliuciją nešantys ir skleidžiantys vyrai, pragariškas katilas, kuriame virė ši tokia būdinga lenininiam-stalininiam komunistui galvosena - kažkoks idealistinės egzaltacijos, cinizmo ir nežmoniško žiaurumo mišinys. Šis pilietinis karas, iš sovietuos pasklidęs po visą pasaulį, turėjo tęstis ir skleisti žiaurumą kaip „normalų“ žmonių santykių būdą tol, kol socializmas įsigalės visoje planetoje.

Tačiau Kautskio iškeltos problemos nuo pat pirmųjų bolševikinės revoliucijos dienų nedavė ramybės rusų revoliucionieriams. Isakas Šteinbergas, bolševikų kairiojo sparno sąjungininkas eseras, nuo 1917 m. gruodžio iki 1918 m. gegužės buvęs liaudies teisingumo komisaru, po 1923 m., kalbėdamas apie bolševikų valdžią kaip „metodinę valstybės teroro sistemą“, iškėlė esminį klausimą apie smurto ribą revoliucijoje: „Senjojo pasaulio nuvertimą, jo pakeitimą nauju, tačiau išsaugojusiu tą patį blogį ir užsikrėtusiu tais pačiais senais principais - štai ką pasirenka socialistas, darydamas lemiamą pasirinkimą: ar senasis smurtas (carinis, buržuazinis), ar revoliucinis smurtas žūtbutinėje kovoje. [...] Senasis smurtas tėra tik liguistas vergovės gynimas, naujasis - skausmingas kelias į išsivadavimą. [...] Štai tas ir nulemia mūsų pasirinkimą: kad amžiams sunaikintume prievartą, mes imame į rankas prievartos įrankį. Nes kitokio ginklo kovai su prievarta nėra. Štai čia ir atsiveria gyva revoliucinės moralės žaizda. Čia atsiskleidžia jos vidinis prieštaravimas, vidinis skausmas, jos prieštaravimas pačiai sau“²⁶. Ir jis pridūrė:

²⁶ Isaac Steinberg, *L'Aspect éthique de la révolution* (Berlin, 1923), žr.). Baynac, *La Terreur...*, op. cit., p. 370.

„Kaip ir teroras, smurtas (suprantamas taip pat kaip prievartos ir melo forma) visada pirmiausia užkrečia ir nugalėto, ir nugalėjusio, o vėliau - ir visos visuomenės pagrindinius sielos audinius“.

Šteinbergas suvokė, kokia žiuri jų eksperimento rizika jau vien paprasčiausiu „universalios moralės“ arba „prigimtinės teisės“ požiūriu. Gorkis lygiai tą patį jautė, kai 1923 m. balandžio 21 d. rašė Romainui Rolland'ui: „Nejaučiu jokio noro grįžti į Rusiją. Negalėčiau rašyti, jei turėčiau švaistyti savo laiką kartodamas tą pačią seną giesmelę: „Tu daugiau nežudysi“²⁷. Visus šių nebolševikinių revoliucionierių skrupulus ir pačių bolševikų paskutinius įspėjimus nušlavė Lenino įtūžis, kurį perėmė iš jo Stalinas. O 1930 m. lapkričio 2 d. Gorkis, ką tik prisidėjęs prie „genialiojo vado“, tam pačiam Romainui Rolland'ui jau rašė: „Man rodos, Rolland'ai, kad jūs įvertintumėte Sąjungos (sovietinės) vidaus įvykius rimčiau ir teisingiau, jei sutiktumėte su paprastu faktu: sovietinis režimas ir darbininkų partijos avangardas yra pilietinio karo padėtyje, t. y. klasių kovos padėtyje. Priešas, su kuriuo jie kovoja - ir privalo kovoti - yra inteligentija, dedanti visas pastangas sugrąžinti buržuazinį režimą, ir turtingas valstietis, kuris, gindamas savo paties smulkų turtą, kapitalizmo pagrindą, trukdo kolektyvizacijai; jie griebiasi teroro, kolektyvizacijos vykdytojų žudymo, nacionalizuoto turto padeginėjimų ir kitų partizaninio karo metodų. Kare žudoma“²⁸.

Tada Rusija žengė į trečiąjį revoliucinį etapą, kurį iki 1953 m. įkūnijo Stalinas. Jam būdinga visuotinis teroras, kurio simboliu buvo 1937-1938 m. valymas. Užsimojama prieš visą visuomenę, taip pat prieš valstybės bei partijos aparatą.

Stalinas vis nurodo, kokias reikia išnaikinti priešų grupes. Tam, kad įsisiautėtų, šis teroras nelaukia karo konjunktūros. Jis pradeda mas taikos metu.

Tiek dėmesio kiek Stalinas represijoms niekada neskyrė net Hitleris (išskyrus retas išimtis); jis pavesdavo šias „antrailes“ užduo-

²⁷ Žr. A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 183.

²⁸ *Idem*, *op. cit.*, p. 264.

tis patikimiems žmonėms, tokiems kaip Himmleris. Stalinas jas sekė iš arti ir buvo jų iniciatorius bei organizatorius. Jis pats asmeniškai pasirašinėdavo siunčiamų sušaudyti žmonių sąrašus ir versdavo Politinio biuro narius daryti tą patį. Per Didįjį, trukusį 14 mėnesių, 1937-1938 m. terorą, atlikus 42 kuopščiai iš anksto parengtas dideles operacijas, buvo areštuota 1,8 milijono žmonių, nužudyta apie 690 000. Daugiau ar mažiau „karštas“ ar „šaltas“, įtemptas ir atviras ar užmaskuotas ir klastingas, pilietinio karo klimatas yra pastovus. „Klasių karo“ terminas, kurį dažniau mėgstama vartoti nei „klasių kovos“ terminą, visiškai nėra metaforiškas. Politinis priešas nėra toks ar anoks priešininkas ir netgi ne „priešiška klasė“, o ištisa visuomenė.

Buvo neišvengiama, kad, nusitaikęs sunaikinti visuomenę, teroras palies ir pačią kontrvisuomenę, kurią sudarė valdžioje esanti partija, jau Lenino laikais, po 1921 m., opozicionieriams ar nukrypėliams nuo linijos buvo taikomos sankcijos. Bet potencialiais priešais likdavo nepartiniai. Stalino laikais ir partijos nariai tampa potencialiais priešais. Tačiau reikės palaukti, kol bus nužudytas Kirovas, kad Stalinas, griebdamasis preteksto, partijos nariams galėtų taikyti mirties bausmę. Jis vėl atnaujina ryšius su Nečiajevu, kuriam 1870 m. birželį Bakuninas išsiskyrimo laiške rašė: „Mūsų veikla privalo remtis šiuo paprastu dėsniu: teisybe, sąžiningumu, pasitikėjimu tarp visų brolių [revoliucionierių]; melas, sukčiavimas, mistifikacija ir - prireikus - smurtas taikytini tik priešams. [...] O jūs, mano brangus drauge, - ir čia slypi jūsų pagrindinė ir milžiniška klaida, - jūs karštai žavitės Loyola'os ir Machiavelio sistema [...] Susižavėję policiniais ir jėzuitiškais principais bei metodais, jūs ketinate pagal juos sukurti savo pačių organizaciją [...], todėl su savo draugais elgiatės panašiai kaip su priešais“²⁹.

Dar kita stalininė naujovė - budeliams savo ruožtu lemta tapti aukomis. Bucharinas po senų partijos draugų Zinovjevo ir Kamenevo nužudymo pareiškia savo žmonai: „Esu nepaprastai patenkin-

²⁹ M. Confino, *op. cit.*, p. 137.

tas, kad sušaudė tuos šunis!"³⁰ Nepraeis nė dveji metai, kai bus kaip šuo sušaudytas ir pats Bucharinas. Šį stalininį braižą matome daugelyje komunistinių režimų.

Kai kuriems savo „priešams“, prieš juos sunaikindamas, Stalinas numatydamas ypatingą likimą: surengdavo jiems parodomuosius teismus. Šį metodą 1922 m. buvo įvedęs Leninas - per pirmąjį išpūstą eserų procesą. Stalinas patobulino metodą ir kai po 1948 m. jį liepia taikyti Europoje, jis tampa jo represinio mechanizmo konstanta.

Annie Kriegel gerai atskleidė baisųjį visuomenės profilaktikos mechanizmą, kuriuo tapo šie teismai; jų „pragaro pedagogika“ žemėje įkūnijo tikrą religijos pažadėtąjį Pragarą³¹. Kartu buvo įgyvendinama klasinės neapykantos, prieš pasmerkimo pedagogika. Azijietiškame komunizme šios procedūros logika pasiekė kraštutinumą: ten rengiamos neapykantos dienos.

Prie neapykantos pedagogikos Stalinas pridėjo paslapties pedagogiką: areštus, jų priežastis, nuosprendžius gaubė absoliuti paslaptis. Paslaptis ir slaptumas, glaudžiai susiję su teroru, visiems gyventojams kėlė didžiausią siaubą.

Kadangi bolševikai visa tai traktuoja kaip karą, jie pasirenka ir atitinkamą terminiją priešui apibūdinti: „priešo agentai“, „išvien su priešu veikiantys gyventojai“ ir t. t. Pagal karinį pavyzdį politika irgi įsivedė suprastintus terminus, nusakomus santykiais „draugas/priešas“³², reikalaujančiais prieštaros: „mes“ ir „jie“. Politika perima terminą „stovykla“ - dar vienas karinis posakis: revoliucinė stovykla, kontrevoliucinė stovykla. Gresiant mirties bausmei, iš kiekvieno reikalaujama pasirinkti savo stovyklą. Didelis žingsnis atgal į archajinę politikos stadiją, kuriuo užbraukiamos 150 metų dėtos pavienio ir demokrato buržua pastangos.

³⁰ Žr. Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, Paris, L'Harmattan, p. 266.

³¹ *Les Grands procès dans les systèmes communistes*, Paris, Gallimard, Idées, 1972.

³² Cari Schmitt, *La Notion de politique*, Paris, Calmann-Lévy, 1972, p. 66.

Koks yra priešų apibrėžimas? Politikai susiaurėjus iki visuotinio pilietinio karo, supriešinančio dvi jėgas - buržuaziją ir proletariatą - ir reikalaujančio vieną jų sunaikinti pačiais žiauriausiais būdais, priešas suprantamas ne tik kaip senosios santvarkos žmogus, aristokratas, stambus buržua, karininkas, bet ir kiekvienas bolševikų politikai prieštaraujantis žmogus, ir jis pavadinamas „buržujumi“. „Priešas“ reiškia kiekvieną asmenį arba socialinę kategoriją, kurie, bolševikų supratimu, yra kliūtis absoliučiai valdžiai. Su šiuo fenomenu kaipmat susiduriama, neaplenkiant ir instancijų, kuriose teroro dar nėra: sovietų rinkiminiuose susirinkimuose. Tą nujautė Kautskis, kuris 1918 m. rašė: „[Sovietuose] tik tie turi balsavimo teisę, kurie „save išlaiko produktyviu arba visuomenei naudingą darbu“. Bet kyla klausimas, kas gi yra „produktyvus ar visuomenei naudingas darbas?“ Tai - guminis žodis. Guminis yra ir potvarkis, skirtas tiems, iš kurių atimama balsavimo teisė, įskaitant tuos, kurie „naudoja samdomuosius darbininkus tam, kad iš jų pasipelnytų“. [...] Labai aiškiai matome, kiek nedaug tereikia, kad būtų prisegta kapitalisto etiketė sovietinės respublikos rinkimuose ir netektum savo balsavimo teisės. Rinkimų įstatymo suformulavimo „elastingumas“ atveria duris pačiai aki-vaizdžiausiai savivalei ir ją nulemia ne įstatymų leidybos sistema, o jos objektas. Niekada nepavyks nepriekaištingai ir aiškiai juridiškai apibrėžti proletariato termino“³³.

„Proletariato“ terminui pakeitus Robespierri'o laikų „patrioto“ terminą, priešų kategorija tampa kintamu dydžiu ir gali išsiplėsti ar susiaurėti priklausomai nuo momento politikos. Priešų kategorija tampa pagrindiniu komunistų praktikos ir teorijos elementu. Cvetanas Todorovas patikslina: „Priešas yra didysis teroro pateisinimas; totalitarinė valstybė negali gyventi be priešų. Jei jų trūksta, ji juos susikurs. Vos tik juos išaiškinus, jiems nėra jokio pasigailėjimo. [...] Būti priešu yra nepagydoma ir paveldima yda. [...] Kartais primygtinai pabrėžiamas tas faktas, jog žydai buvo persekiojami ne už tai, ką

³³ K. Kautsky, *La Dictature...*, op. cit., p. 241-243.

jie padarė, bet už tai, kad jie žydai. Ne kitaip yra ir su komunistų valdžia: ji reikalauja represuoti buržuaziją kaip klasę (pašalinti krizės laikotarpiu). Paprasčiausiai pakanka tik priklausyti tai klasei, nors ir *nedarytum* nieko kenkėjiško"³⁴.

Lieka pagrindinis klausimas: kodėl reikia sunaikinti priešą? Tradicinis represijų vaidmuo yra, kaip sako garsaus kūrinio pavadinimas, „sekti ir bausti“. Ar šis „sekimo ir baudimo“ etapas buvo peržengtas? Ar „klasinis priešas“ buvo „nepagydomas“? Solženicynas atsako į pirmąjį klausimą parodydamas, kad Gulage su kriminaliniais kaliniais buvo sistemingai geriau elgiamasi nei su politiniais. Ne vien praktiniais sumetimais - kriminaliniai nusikaltėliai atlikdavo sekimo funkciją, - bet ir dėl „teorinių“ motyvų. Iš tikrųjų sovietinis režimas gyrėsi galįs sukurti „naują žmogų“, į šią sąvoką įtraukdamas ir labiausiai užkietėjusių kriminalistų perauklėjimą. „Naujo žmogaus“ sukūrimas netgi labai pasitarnavo režimo propagandai tiek stalininėje Rusijoje, tiek Mao Kinijoje ar Castro Kuboje.

Bet kodėl reikia žudyti „priešą?“ Iš tikrųjų nuo seno žinoma, kad politika, be kita ko, yra draugų ir priešų išaiškinimas. Jau Evangelijoje sakoma: „Kas ne su manim, tas prieš mane“. Leninas įnešė tą naujovę, kad ne tik „Kas ne su manim, tas prieš mane“, bet dar „Kas prieš mane, tas turi mirti“, ir iš politikos šį teiginį perkelia į visos visuomenės sritį.

Teroras padeda dvigubai mutacijai: padarytas priešu, vėliau nusikaltėliu, priešininkas tampa pašalinamuoju. Šis pašalinimas beveik automatiškai veda prie sunaikinimo idėjos. Iš tikrųjų, nuo tol dialektikos „draugas/priešas“ nepakanka, kad būtų išspręsta esminė totalitarizmo problema: siekti iš naujo suvienyti išvalytą, neantagonistinę žmoniją pagal mesijinį marksistinį „žmonijos suvienijimo per proletariatą ir į proletariatą“ projektą. Tas projektas pateisina prievartinį - partijos, visuomenės, vėliau imperijos - suvienijimą, kuris kaip šiukšles išmeta tuos, kurie neįeina į jo schemą. Netrukus nuo

34 Tzvetan Todorov, *L'Homme dépassé*, Paris, Le Seuil, 1995, p. 33.

politinės kovos logikos pereinama į atmetimo logiką, o vėliau - į pašalinimo ir galiausiai į visų negrynų elementų sunaikinimo ideologiją. Ši logika baigiasi nusikaltimu prieš žmoniją.

Kai kurių azijinių komunizmų - Kinijos, Vietnamo - požiūris šiek tiek skiriasi, be abejo, dėl konfucianizmo tradicijos įtakos, čia daugiau reikšmės teikiama perauklėjimui. Kinijos kalėjimas (*laogai*) išsiskiria iš kitų, jis verčia kalinį, vadinamą „mokiniu" arba „studentu", kontroliuojant jo prižiūrėtojams-mokytojams, pakeisti savo mąstymą. Ar tik nebus tokiam perauklėjime dar daugiau melo, veidmainystės nei atviraime tiesiame nužudyje? Ar nėra užvis baisiausia versti savo priešus neigti save ir paklusti savo budeliams? Raudonieji khmerai, priešingai, iš karto priėmė radikalų sprendimą: manydami, kad dalį tautos perauklėti neįmanoma, nes ji per daug korumpuota, jie nusprendė pakeisti tautą. Tuo paaiškinamas masinis intelektualų ir miesto gyventojų išnaikinimas bei noras čia taip pat sunaikinti priešą, iš pradžių psichologiškai, jį verčiant sunaikinti savo asmenybę per primestą „savikritiką", kai jis apdrabsto save purvais, ir vis tiek jo laukia neišvengiama griežčiausia bausmė.

Totalitarinių režimų vadovai pasisavina teisę naikinti į save panašią padermę, t. y. žmones, ir tam jie turi „moralinę jėgą". Pagrindinis jų pasiteisinimas visada tas pats: mokliškai pagrįsta būtinybė. Apmąstydamas totalitarizmo atsiradimą, Cvetanas Todorovas rašė: „Tai ne humanizmas, o scientizmas prisidėjo prie totalitarizmo ideologinių pagrindų sukūrimo. [...] Santykis tarp scientizmo ir totalitarizmo neapsiriboja veiksmų, neva išplaukiančių iš mokslinės (biologinės ar istorinės) būtinybės, pateisinimu: reikia praktikuoti scientizmą (tebūnie jis „laukinis") tam, kad patikėtum idealiu visuomenės „skaidrumu" ir kartu galimybe ją pakeisti pagal savo idealą, revoliucijos keliu"³⁵.

Po 1919 m. Trockis patvirtino šiuos žodžius: „Proletariatas yra istoriškai auganti klasė [...]. O buržuazija dabartiniu metu yra nyks-

³⁵ Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Paris, Le Seuil, 1989, p. 233.

tanti klasė. Ji ne tik nebeturi pagrindinio vaidmens gamyboje, bet dar savo imperialistiniais pasisavinimo metodais griaua pasaulinę ekonomiką ir žmonijos kultūrą. Tačiau buržuazijos istorinis gyvybingumas milžiniškas. Ji kopia į valdžią ir nesiduoda nustumiamai. Jau vien tuo, kad žlugdama grasina nusitempti paskui save visą visuomenę. Taigi esame priversti ją nuverstti ir nukapotti jai rankas jau vien dėl to. Raudonasis teroras yra ginklas, naudojamas susidoroti su klase, kuri yra pasmerkta žūti ir kuri nenori su tuo susitaisyti³⁶. Jis priėjo išvadą: „Žiauri revoliucija tapo būtinybe vien todėl, kad parlamentinės demokratijos aparatas negalėjo patenkinti istorijos iškeltų reikalavimų“³⁷. Susiduriame su istorijos dievinimu, istorijos, kuriai viskas turi būti aukojama, ir nepagydomu revoliucionieriaus naivumu: naudodamasis nusikaltėliškais metodais, savo dialektikos dėka jis įsivaizduoja prisidedantis prie staigaus visuomenės virsmo teisingesne ir humaniškesne. Praėjus dvylikai metų tą patį pareiškė Gorkis, tik šiurkščiau: „Mes matome prieš save visa tai, kas padarė mūsų laiką tokį, kokį istorija yra jam atsekėjusi, ir tai mums duoda teisę save laikyti nuolat dalyvaujančiais pilietiniame kare. Iš čia savaime išplaukia išvada: jei priešas nepasiduoda, jį reikia sunaikinti“³⁸. O tais pačiais metais Aragonas sukūrė posmą: „Mėlynos Revoliucijos akys švyti neišvengiamu žiaurumu“.

Kita vertus, po 1918 m. Kautskis palietė tą klausimą labai drąsiai ir atvirai. Atsisakydamas bet kokio žodžių fetišizavimo, jis rašė: „Tiesą pasakius, mūsų galutinis tikslas - ne socializmas, o „bet kokio išnaudojimo ir prievartos, nesvarbu, ar ji būtų nukreipta prieš klasę, partiją, lytį ar rasę, panaikinimas“. [...] Jei kam nors pavyktų mums įrodyti, kad mes klydome netikėdami, jog proletariato ir žmonijos išlaisvinimas apskritai galėtų būti pasiektas - vien tiktai arba lengviau - gamybos priemonių privatinės nuosavybės panaikinimu,

³⁶ Léon Trotski, *Défense du terrorisme*, op. cit., p. 82.

³⁷ *Idem*, p. 57.

³⁸ A. Vaksberg.

tada mes turėtume atsisakyti socializmo, bet ne savo galutinio tikslo; būtent tai mes ir turėtume padaryti vardan savo galutinio tikslo"³⁹. Kautskis akivaizdžiai teikė pirmenybę humanizmui, o tik po jo - savajam marksistiniam scientizmui, kurio žymiausias atstovas vis dėlto buvo jis.

Nubaudimas mirtimi reikalauja kažkokios pedagogikos: kiekvienam, susvyravusiam prieš nužudant savo artimą, pati efektyviausia pedagogika yra iš pradžių aukos žmogiškumo nuneigimas, jos „nužmoginimas“, o tik tada - žudymas. Alainas Brossat labai teisingai sako: „Barbariškas valymų ritualas, žudančios mašinos veikimas visu našumu neprieštaruja viešose kalbose ir persekiojimų praktikoje reiškiamam kito sugyvulinimui, įsivaizduojamų ir realių priešų sumenkinimui iki gyvulio“⁴⁰.

Ir iš tikrųjų, Maskvos parodomuosiuose teismo procesuose prokuroras Vyšinskis, intelektualas, juristas ir gero klasikinio išsilavinimo žmogus, įsijaučia į nežabotą kaltinamųjų „sugyvulinimo“ fantaziją: „Sudegint pasiutusius šunis! Mirtis šiai gaujai, kuri liaudies masėse slepia savo plėšrūniškas iltis, savo grobuoniškus nasrus! Eik po velnių, Trocki - vanage, putojantis nuodingomis seilėmis, kurios aptaško didžiąsias marksizmo-leninizmo idėjas! Sunaikinti šiuos melgius, šiuos veidmainius, niekšingus pigmėjus, gauruotus šunsnukius, šiuos dramblių užpuolusius šunpalaikius! Taip, šalin šias gyvuliškas šlykštynes! Užbaikime visiems laikams su šiais niekingais kiaulių ir lapių hibridais, šia dvokiančia dvėseliena! Nutildykime jų kiauliškus kriuksėjimus! Sunaikinkime šiuos įsiutusius kapitalizmo šunis, norinčius sudraskyti geriausius mūsų sovietinės žemės žmones! Sugrūskime jiems atgal į gerklę jų žvėrišką neapykantą mūsų Partijos vadams!“ Ar tik ne Jeanas Paulis Sartre'as 1952-aisiais tiesiog putojo: „Kiekvienas antikomunistas yra šuva!“ Ši siaubinga gyvuliš-

³⁹ K. Kautsky, *La Dictature...*, op. cit., p. 176-177.

⁴⁰ Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, op. cit., p. 265.

ka retorika mums primena Annie Kriegel hipotezę apie pagrindinę pedagoginę režisuojamų parodomųjų teismų - didelių spektaklių funkciją. Panašiai kaip viduramžių misterijose gerajai liaudžiai parodoma mizanscena su „bloguoju“, taip čia, šiuose teismuose, blogasis personažas - eretikas, „trockininkas“, o netrukus ir „sionistas kosmopolitas“, vienu žodžiu, Velnias...

Brossât primena, kad triukšmas ir karnavalai įvedė tikrą to Kito sugyvulinimo tradiciją, kurią galima aptikti XVIII amžiaus politinėse karikatūrose. Šis metaforiškas ritualas per gyvulį leido išreikšti paslėptas krizes ir konfliktus. Ketvirtajame dešimtmetyje Maskvoje nieko nėra metaforiško: „sugyvulintas“ priešininkas, prieš tapdamas niekšu, laikomas medžiojamu žvėrimi, šiuo atveju - kandidatu gauti kulką į pakaušį. Stalinas susistemino ir išplatino savo metodus, o juos plačiai perėmė jo pasekėjai kinai, kambodžiečiai ir kiti. Ir Stalinas nėra jų išradėjas. Pats Leninas praktikavo šiuos metodus, kai, paėmęs valdžią, visus savo priešus apšaukė „kenksmingais vabzdžiais“, „utėlėmis“, „skorpionais“, „vampyrais“.

Vykstant išpūstam vadinamajam „pramoninės partijos“ procesui, Žmogaus teisių lyga paskelbė protesto laišką, kurį, be kitų, pasirašė Albertas Einšteinas ir Thomas Mannas; Gorkis į jį atsakė atviru laišku: „Aš manau, kad ši egzekucija buvo visiškai teisėta. Visai natūralu, kad darbininkų ir valstiečių valdžia naikina savo priešus kaip utėles“⁴¹.

Alainas Brossat iš šio nukrypimo į Kito sugyvulinimą daro išvadas: „Kaip visada poetai ir totalitarizmo mėsininkai pirmiausia išsuduoda savo žodynu: tas Maskvos budelių žodis „likviduoti“, savo prasme giminingas terminui „apdirbti“ iš nacių žudynių pramonės leksikono, yra nepagydomas mentalinės, kultūrinės katastrofos lingvistinis mikrokosmosas, kuris puikiai išryškėja sovietinėje erdvėje: žmogaus gyvybė nebėra vertybė, mąstymo kategorija („liaudies priešas“, „išdavikai“, „patikimi elementai“...) pavirto sąvoka, turinčia

⁴¹ A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 262.

pozityvią etinę žmonių rūšies reikšmę. [...] Nacių viešose kalbose, praktikoje ir masinio naikinimo renginiuose Kito pavertimas gyvuliu, neatsiejamas nuo įkyriai persekiojančios minties neturėti dėmės, nesusitepti, glaudžiai susijęs su rasės ideologija. Ją išreiškia hierarchiniai rasistinių šnekų terminai „aukščiau žmogaus“ ir „žemiau žmogaus“. [...] Bet 1937 metų Maskvoje rasistinės šnekos ir su tuo susijusios totalitarinės priemonės uždraustos. Iš čia išplaukia Kito pavertimo gyvuliu svarba. Jo tikslas - sumanyti ir įgyvendinti politiką, kuri remiasi principu: „vadams viskas leidžiama“⁴².

Tačiau kai kas neišdrįso įveikti ideologinio barjero ir pereiti iš socialinės ideologijos į rasinę. 1932 m. viename laiške Gorkis, kuris, priminsime, tada buvo susidraugavęs su Jagoda, GPU (politinės policijos) viršininku, ir kurio sūnus buvo samdomas dirbti toje pačioje GPU, rašė: „Klasinę neapykantą reikia ugdyti organiškai bjaurintis priešų kaip žemesne būtybe. Mano paties įsitikinimu, priešas iš tikrųjų yra žemesnė būtybė, degeneratas fiziniu, taip pat ir „moraliniu“ požiūriu .

Gorkis, nuoseklus savo veikla, palaiko SSRS eksperimentinės medicinos instituto įsteigimą. Pačioje 1933 m. pradžioje jis rašė: „Nebetoli tie laikai, kai mokslas besąlygiškai pateiks interpeliaciją vadinamoms normalioms būtybėms: jūs norite, kad visos ligos, invalidai, defektai, ankstyvas organizmo senėjimas ir mirtis būtų kuo kruopščiausiai ir tiksliai ištirti? Šis ištyrimas nebūtų atliekamas bandymais su šunimis, triušiais, jūros kiaulytėmis. Būtina eksperimentuoti su pačiu žmogumi, jam pačiam ištirti organizmo funkcionavimą, ląstelių regeneracijos, eritrocitų gamybos, neuronų chemijos ir apskritai visus žmogaus organizme vykstančius procesus. Tam prireiks šimtų žmonių, tai bus tikra paslauga žmonijai, be abejo, tai bus daug naudingiau nei sunaikinti dešimt milijonų sveikų žmonių dėl vienos apgailėtinos fiziškai ir morališkai degradavusių parazitų

⁴² A. Brossat, *op. cit.*, p. 268.

⁴³ Ž. A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 286-287.

ir grobuonių klasės"⁴⁴. Šitaip pačios negatyviausios socioistorinio scientizmo pasekmės prisidėjo prie negatyviausių biologinio scientizmo pasekmių.

Šis „biologinis“ ar „zoologinis“ nukrypimas mums leidžia geriau suprasti, kaip daugybė komunizmo nusikaltimų virsta nusikaltimu prieš žmoniją ir kodėl marksistinė-lenininė ideologija galėjo pateisinti tuos nusikaltimus. Grįžtant prie juridinių potvarkių, susijusių su naujausiais biologijos atradimais, Bruno Gravier rašo: „Įstatymų straipsniai bioetikos klausimu [...] įspėja apie kitus, pasalūniškesnius pavojus, kadangi jie susiję su mokslo progresu, kurio vaidmenį ne per labiausiai pripažino ideologijos, pagrįstos teroru kaip „vystymosi dėsnium“ (J. Asher) [...]. Socialinės selekcijos tikslai garsių medicinos tyrinėtojų, tokių kaip Richet ar Carrel, mokslo darbuose pateisino masinį naikinimą ir priedė prie nacių gydytojų išsigimėlišku veiksmų“⁴⁵.

Taigi komunizme egzistuoja sociopolitinė eugenika, socialinis darvinizmas. Kaip rašo Dominique Colas: „Socialinių rūšių evoliucijos žinovas, Leninas kerta iš peties, spręsdamas, kurios jų turi išnykti, nes jas pasmerkė istorija“⁴⁶. Nuo tada, kai ideologinis ir politinis-istorinis mokslas, toks kaip marksizmas-leninizmas, padiktuoja „ukazą“, kad buržuazija yra praeitas žmonijos evoliucijos etapas, darosi pateisinamas jos kaip klasės likvidavimas, o netrukus ir pavienių jai priklausančių arba tokiomis laikomų asmenų likvidavimas.

Pasiremdamas nacizmu, Marcelis Colinas kalba apie „klasifikacijas, segregacijas, pašalinimus - grynai biologinius kriterijus, kuriuos perteikia nusikalstama ideologija. Mes turime galvoje tas scientistines prielaidas (paveldimumą, rūšių sukryžminimą, rasės grynumą) ir netgi haliucinacinį, milenarinį ar planetinį indėlį, ku-

⁴⁴ *Idem.*, p. 312.

⁴⁵ Bruno Gravier, *Une actualité toujours plus cruciale*, žr. Marcel Colin (vad.), *Le Crime contre l'humanité*, Érès, p. 10.

⁴⁶ Dominique Colas, *Lénine et le léninisme*, Paris, PUF. Que sais-je?, 1987, p. 101. Taip pat žr. jos doktoratą, *Le Léninisme*, PUF, 1982.

rie ryškiai paženklino istoriją ir yra nepaneigiami"⁴⁷. Šios scientistinės prielaidos, pritaikytos istorijai ir visuomenei (proletariatas - istorijos prasmės nešėjas ir t. t.), aiškiai atsiranda iš milenarinės ir planetinės fantasmagorijos ir visur pasireiškia komunistų praktikoje. Jos įtvirtina kriminogeninę ideologiją, apibrėždamos pagal ideologinius kriterijus savavališką segregaciją (buržuazija/proletariatas), klasifikaciją (smulkieji buržua/stambieji buržua, buožės, pasiturintys valstiečiai, vargingieji valstiečiai ir t. t.). Klasifikacija nekintama, tarsi ji būtų amžina ir žmonės negalėtų pereiti iš vienos kategorijos į kitą, - marksizmas-leninizmas sukuria kategorijos, abstrakcijos primatą tikrovei ir žmogui; kiekvienas individas ar grupė suvokiama kaip nevaisingos ir primityvios sociologijos prototipas. Visa tai daro nusikaltimą ne tokį jau baisų: skundikas, tardytojas, NKVD budelis ne skundžia, ne seka, ne žudo, o panaikina kažkokią, kenkiančią visų laimei, abstrakciją.

Ta doktrina tapo kriminogenine ideologija jau vien dėl paprasčiausio fakto, kad ji paneigė pagrindinį teiginį, tai, ką Robert'as Antelme vadina „žmonių rūšimi" ar 1948 m. Žmogaus teisių deklaracijos preambulė - „žmonių šeima". O gal marksizmo-leninizmo šaknys slypi ne tiek pačiame Marxe, kiek išklydusiame iš kelio darvinizme, pritaikytame socialiniam klausimui ir užsibaigusiame tokiomis pačiomis kaip ir rasių klausimu klaidomis? Viena aišku: nusikaltimas žmonijai yra ideologijos produktas, ideologijos, kuri žmogų ir žmoniją sumenkino iki ne universalus, bet ypatingo - biologinio/rasinio arba socioistorinio būvio. Čia dar kartą, pasitelkus propagandą, komunistams pavyko įtikinti, kad jų pasirinktas būdas universalus, atsižvelgiantis į visą žmoniją. Kartais netgi iškeliamas esminis skirtumas tarp nacizmo ir komunizmo, pasireiškiantis tuo faktu, kad nacių planas buvęs perdėm nacionalistinis ir rasistinis, o lenininis planas - neva universalus. Kas gali būti klaidingiau: teorijoje ir praktikoje Leninas ir jo pasekėjai aiškiai pašalino iš žmonių visuo-

⁴⁷ M. Colin, *op. cit.*, p. 14.

menės kapitalistą, buržua, kontrrevoliucionierių ir t. t. Kalbant įprastais sociologinių ir politinių svarstymų posakiais, iš jų padarė absoliučius priešus. Ir, kaip sakydavo po 1918 m. Kautskis, tai „guminiai“ žodžiai, kurie leidžia pašalinti iš žmonių visuomenės ką tik nori, kada nori ir kaip nori ir veda tiesiai į nusikaltimą žmonijai.

Mireille Delmas-Marty rašė: „Biologai, kaip Henri Atlanas, patys pripažino, kad žmonijos sąvoka pranoksta biologinį požiūrį ir kad biologija „mažai ką teturi pasakyti apie žmogų“. [...] Tiesa, žmonių rūšį puikusiai galima vertinti kaip vieną iš gyvūnų rūšių, kurią žmogus mokosi pasigaminti pats, panašiai kaip jis jau gaminasi gyvūnų ir augalų rūšis“⁴⁸. Bet argi ne tą patį mėgino padaryti komunistai? Argi „naujo žmogaus“ idėja nebuvo komunistų plano šerdis? Argi Lysenkos tipo veikėjai, apsėsti didybės manijos, nemėgino sukurti šalia naujų pomidorų ar kukurūzų rūšių naują žmogaus rūšį?

Šis scientistinis XIX amžiaus pabaigos mentalitetas, šiuolaikiškas medicinos progreso požiūriu, įkvėpė Vasilijų Grosmaną pareikšti tokią pastabą apie bolševikų vadus: „Šitokie žmonės elgiasi kaip chirurgas klinikoje. [...] Jo siela - jo peilyje. Tai, kas šiems žmonėms būdinga, - jų fanatiškas tikėjimas skalpelio visagališkumu. Skalpelis yra didysis teoretikas, XX amžiaus filosofinis lyderis“⁴⁹. Šią mintį iki galo išplėtoja Pol Potas, kuris siaubingu skalpelio mostu amputuoja „gangrenavusią“ socialinio kūno dalį - „naująją liaudį“ - ir palieka „sveikąją“ dalį - „senąją liaudį“. Kad ir kokia kvaila atrodytų ši idėja, ji nebuvo visai nauja. Jau 1870 m. Piotras Tkačiovas, rusų revoliucionierius ir Nečiajevo vertas varžovas, siūlė išnaikinti visus vyresnius kaip 25 metų rusus, nes juos laikė nesugebančiais įgyvendinti revoliucinių idėjų. Tuo pačiu laikotarpiu laiške Nečiajevui Bakuninas piktinosi šia pamišėliška idėja: „Mūsų tauta nėra švarus popieriaus lapas, kuriame kiekviena slapta draugija gali

⁴⁸ Mireille Delmas-Marty, *L'Interdit et le respect: comment définir le crime contre l'humanité?* Žr. Colin, op. cit., p. 26.

⁴⁹ V. Grossman, *Tout passe, op. cit.*, p. 193.

rašyti ką tik užsigeidusi, kaip, pavyzdžiui, jūsų komunistinę programą"⁵⁰. Iš tiesų, Internacionales šaukė: „Iš praeities padarykime *tabula rasa!*“ ir Mao lygino save su genialiu poetu, kaligrafiškai rašančiu garsiajame švariam popieriaus lape. Tarsi kelis tūkstantmečius turinti civilizacija galėtų būti laikoma nereikšmingu balto popieriaus lapu!

Visas teroro, kurį ką tik prisiminėme, procesas, be abejo, buvo išplėtotas SSRS Lenino ir Stalino laikais, bet jis apima ir tam tikrą skaičių nekintamų elementų, kuriuos aptinkame - įvairaus intensyvumo laipsniu - visuose marksizmu-leninizmu besiremiančiuose režimuose. Kiekviena šalis ar komunistų partija turi savitą istoriją, savus regioninius ir lokalius ypatumus, bet jie visada apdorojami porevoliucinėje Maskvoje, kuri primeta atitinkamą genetinį kodą.

Kaip suprasti šios siaubingos sistemos veikėjus? Ar jie turėjo koikių nors ypatingų bruožų? Atrodo, kad kiekvienas režimas išugdė savo polinkius, sugebėjo užtikrinti režimo veikimą. Stalino atvejis ypatingas. Strategijos srityje jis buvo vertas savo pirmtako Lenino, sugebėjusio atidžiai ištirti vietos aplinkybes ir įvertinti pasaulinę padėtį. Ir, be abejo, jis pasirodys kaip pats didžiausias XX amžiaus politikas, kuriam pavyko iškelti mažą 1922 metų Sovietų Sąjungą į pasaulinį supergalingų valstybių rangą ir ištisiems dešimtmečiams primesti komunizmą kaip alternatyvą kapitalizmui.

Kartu jis buvo ir vienas didžiausių amžiaus nusikaltėlių. Gal tai naujasis Kaligula, kaip rašė 1953 m. Borisas Suvarinas ir Borisas Nikolajevskis? O gal tai grynas paranojikas, kaip leido suprasti Trockis? O gal, priešingai, tai buvo nepaprastai gabus politikas fanatikas, kurio veikla nesiderino su demokratiniais metodais? Stalinas nuėjo iki galo Lenino pradėtu ir Nečijajevu išgirtu veiklos keliu: jis kraštutinėmis priemonėmis vykdė kraštutinę politiką.

Tas faktas, kad Stalinas sąmoningai pasuko nusikaltimo prieš žmoniją keliu, pasirinkdamas jį kaip priemonę valdyti, mus taip pat

⁵⁰ M. Confino, *op. cit.*, p. 120.

sugrąžina prie grynai rusiškų matmenų personažo. Osetinas iš Kaukazo, per visą savo vaikystę ir paauglystę prisiklausęs istorijų apie geraširdžius plėšikus *abrekus*, išvartus iš savo klando ar davusius keršto priesaiką Kaukazo kalniečius, drąsius kovotojus iš nevilties. Jis pats pasivadins Kobos pravarde - pagal vieną iš šių mitinių plėšikų-princų, savotišką Robiną Hudą, našlės ir našlaičio užtarėją. Nutraukdamas ryšius su Nečiajevu, savo laiške Bakuninas rašė:

„Jūs prisimenate, kaip supykote ant manęs, kai aš jus pavadinau *abreku*, o jūsų katekizmą - *abrekų* katekizmu; jūs sakėte, kad visi žmonės turi būti tokie, kad visiškas savęs ir visų asmeninių poreikių atsisakymas privalo tapti normalia būseną, normalia ir kasdienine, visiems be išimties. Jūsų pačių žiaurumas yra kupinas atsisakymų, jūsų fanatizmas - kraštutinis, net šiais laikais jūs iš jo norite padaryti bendruomenės gyvenimo taisyklę. Jūs norite kvailystės, neįmanomų dalykų, visiško gamtos, žmogaus ir visuomenės paneigimo“⁵¹.

Nors visiškai užsiangažavęs revoliucijai, Bakuninas po 1870 m. suvokė, kad net revoliucinė veikla privalo paklusti kai kuriems pagrindiniams moraliniams draudimams.

Dažnai komunistinis teroras būdavo lyginamas su šventosios katalikų inkvizicijos 1199 m. pradėtu teroru. Ir šiuo aspektu rašytojas, be abejo, geriau nei istorikas, mums tai paaiškina. Savo garsiajame romane *Negarbės tunika* Michelis dėl Castillo rašo: „Pabaiga nėra nukankinti ar sudeginti: baigties esmė - iškelti teisingus klausimus. Teroro pagrindas yra teisybė. Jei visiškai nebūtų teisybės, tai kaip tada atpažinti klaidą? [...] Kai tik įsitikinama turint teisybę, kaip tada galima ryžtis palikti savo artimą klystantį?“⁵²

Bažnyčia žadėjo atleidimą už pirmąją nuodėmę ir išsigelbėjimą aname pasaulyje arba antgamtinio pragaro liepsnas. Tai buvo mesijinė „Didžiųjų Išvakarių“ svajonė. Bet Leszekui Kolakowskiui „idėja, jog egzistuojantis pasaulis yra toks korumpuotas, kad ne-

⁵¹ *Ibid.*, p. 112.

⁵² Michel del Castillo, *La Tunique d'infamie*, Paris, Fayard, 1997, p. 25.

įmanoma įsivaizduoti, kaip jį pagerinti, ir būtent todėl tas, kuris pa-keis esamą pasaulį, atneš galutinį išlaisvinimą ir tobulumo pilnatvę, - ši idėja yra vienas iš baisiausių žmogaus proto iškrypimų. [...] Žinoma, ji atsirado ne mūsų laikais, bet reikia pripažinti, kad religiniame mąstyme, kuris laikinoms vertybėms priešpriešina antgamtinės jėgos malonę, šis nukrypimas ne toks jau pasigailėtinais menkas kaip pasaulietinėse doktrinos, kurios tvirtina, kad mes galime būti tikri savo išsigelbėjimu staigiai peršokant iš pragaro bedugnės į dangaus karalystės aukštybes"⁵³.

Ernestas Renanas savo *Filosofiniuose dialoguose*, be abejonės, teisingai pažymėjo, kad, norint užsitikinti absoliučią valdžią ateistinėse visuomenėse, jau nebepakanka pagrasinti nepaklusniesiems mitologinio pragaro liepsnomis, o reikia palaužti maištautojus, įvairyti baimės visiems kitiems ir sukurti „realų pragarą“, koncentracijos stovyklą, kurią aptarnautų speciali policija, sudaryta iš neturinčių moralinių skrupulų ir atsidavusių vietinei valdžiai padarų, „klusnių robotų, pasirengusių vykdyti bet kokius žiaurumus“⁵⁴.

Išleidus didelę dalį Gulago kalinių į laisvę, 1953 m. ir netgi po SSRS komunistų partijos XX-ojo suvažiavimo, kai jau buvo atsiskaičiuota kai kurių teroro formų, teroro principas neišnyko ir tebeliko efektyvus. Anot Aino Kuusineno, pakakdavo vien tik prisiminti terorą, ir valia būdavo paralyžiuota: „Šio teroro prisiminimas sunkiai slėgė žmonių sielas, rodė, niekas netikėjo, kad Stalinas dingio visiems laikams. Maskvoje beveik nerastum nė vienos šeimos, kuri nebūtų nukentėjusi nuo jo persekiojimų, ir vis tiek apie tai beveik niekada nebuvo kalbama. Pavyzdžiui, aš taip pat, kai būdavau su savo draugais, niekada neprisimindavau kalėjimo ir lagerio laikų. O jie manęs niekada neklausinėdavo. Per daug giliai jų dvasioje buvo įsišaknijusi baimė“⁵⁵. Iš aukų atminties teroras niekada neišdi-

⁵³ L. Kolakowski, *L'Esprit révolutionnaire*, Paris, Éditions Complexe, 1978, p. 22.

⁵⁴ Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Paris, Le Seuil, 1989, p. 226-227.

lo, o budeliai ir toliau tebesirėmė juo. Pačiame brežnevinio periodo viduryje SSRS išleidžiamas pašto ženklas ČK 50-osioms metinėms paminėti, CK pagerbti publikuojamas straipsnių rinkinys⁵⁶.

Ir vietoj išvadų paskutinį kartą žodį suteikiame Gorkiui, paci tuodami jo straipsnį, parašytą 1924 m. Lenino garbei: „Vienas mano senas pažįstamas, darbininkas Sormovas, žmogus švelnios sielos, skundėsi, kad ČK dirbti buvo labai sunku. Aš jam atsakiau: „Man regis, kad jums nebūdinga skųstis“. Jis su tuo liūdnei sutiko. „Ne, visiškai ne. - Bet palūkėjęs pridūrė: - Vis dėlto kai pagalvoju, kad tikriausiai Iljičius, ir jis, dažnai būdavo priverstas viską išgyventi savo viduje ir to neparodyti kitiems, aš susigėstu dėl savo silpnumo. Ar Leninui būdavo taip, kad tektų „palaužti savo sielai sparnus“? Jis per mažai skirdavo dėmesio sau pačiam, kad kalbėtų apie save su kitais; niekas geriau už jį nemokėdavo nuslėpti slaptų savo sielos audrų. Bet vieną kartą, bučiuodamas vaikus, jis man sako: „Jų gyvenimas bus geresnis nei mūsų; daug to, ką mes patyrėme, jie nepatirs. Jų gyvenimas bus ne toks žiaurus“. Susimąstęs, žiūrėdamas į tolį, pridūrė: „Ir vis dėlto aš jiems nepavydžiu. Mūsų karta iki galo įvykdė stulbinančią savo istorine reikšme misiją. Mūsų gyvenimo žiaurumas, kurio reikalavo aplinkybės, bus suprastas ir pateisintas. Viskas bus suprasta, viskas!“⁵⁷

Taip, pradedama viską suprasti, bet ne taip, kaip manė Vladimiras Iljičius Uljanovas. Kas gi šiandienbelieka iš šios „stulbinančios savo istorine reikšme misijos“? Ne iliuzinė „socializmo statyba“, o neišmatuojama tragedija, kuri ir toliau tebeslegia šimtų tūkstančių žmonių gyvenimą ir kuri paženklinys trečiojo tūkstantmečio pradžią. Vasilijus Grosmanas, Stalingrado karo korespondentas, rašytojas, kuriam KGB konfiskavo jo didžiulio veikalo rankraštį, - dėl to sielvarto jis ir mirė, - iš viso to išgauna ir optimistinę pamoką, kurią mes per-

⁵⁵ A. Kuusinen, *op. cit.*, p. 224.

⁵⁶ Šis tekstas buvo analizuotas Michelio Hellero, *Lenine et la Vetcheka, Libre*, Nr. 2, 19.

⁵⁷ M. Gorki, *Lenine, op. cit.*, p. 31-32.

imsime savo ruožtu: „Mūsų amžius yra amžius, kuriame valstybės taikoma žmogui prievarta pasiekė savo aukščiausią laipsnį. Bet kaip tik čia ir slypi žmonių jėga ir viltys: tai XX amžius sugriovė hėgeliškąjį universalų istorinio proceso principą „Visa, kas realu, yra racionali“, principą, kuriuo savo karštuose, dešimtmečius nesiliaujančiuose disputuose remdavosi praėjusio amžiaus rusų mąstytojai. Ir būtent dabar, šiandieninėje epochoje, kurioje valstybės jėga nugalėjo žmogaus, individo laisvę, rusų mąstytojai, aprenkti kalinių vatiniais, performuluodami Hegelio dėsnį skelbia aukščiausiąjį universalų istorijos principą: „Visa, kas nežmoniška, yra beprotiška ir nereikalinga“. Taip, šiais visuotinio nežmoniškumo triumfo laikais tapo akivaizdu, kad visa tai, kas buvo sukurta per prievartą, yra beprotiška, nereikalinga, be prasmės, be ateities“⁵⁸.

⁵⁸ V. Grossman, *Tout passe, op. cit.*, p. 228.